

Zrinyifalvi Gábor

AZ UNIVERZUMUNK KELETKEZÉSÉT MEGELŐZŐ PILLANAT

AVAGY A SEMMI LÉTMÓDJAI

I.

1913-at írtunk, amikor is Kazimir Malevics „szuprematizmusként” meghirdetett, csak négyzetekre és körökre redukált művészeti koncepciójának megfelelően *Fekete négyzet fehér alapon* címen elkészítette azóta igencsak elhíresült festményét. Egy évvel álltunk az első világháború előtt, s ez a fekete négyzet sötét árnyékot vetett a jövőre. Lehet, hogy ezt az árnyékot csak mi látjuk bele e műbe annak tudatában, ami történt, de a történelmi gondolkodás is képes a maga szimbólumainak a megalkotására. Azt mindenesetre nehéz lenne megállapítani, hogy gondolt-e valóban Malevics konkrétan bármire is, amikor létrehozta ezt a művét, hiszen absztrakciója a megjelenítő művészet ellenében született meg.¹ Ha a fehér az a szín, amelyben minden más szín feloldódik (*Fehér négyzet fehér alapon*), akkor a malevicsi logika alapján a fekete nyilván azon fényhiány, amely ebből adódóan semmilyen színt nem tartalmaz és amivel megvalósult az abszolút redukció. A fekete ugyanis olyannyira elvonatkoztat a képek feltételét alkotó fény jelenlététől, hogy annak már nincs az alkotásban helye. Ezért e művének az elkészítésekor bármire gondolhatott, ami a világban szuprematista, azaz felsőbbrendű. A szupremácia eredeti jelentése ugyanis felsőség, főhatalom, fennhatóság, fölény, vezető szerep. Malevics szeretett volna megszabadulni minden korábbi „tárgyiasságot” eredményező ideológiai befolyástól, ezért – paradox módon – maga is előállt egy ilyen művészetre vonatkozó ideológiával. A szuprematista „izmus” azonban irányzatként folytathatatlanak bizonyult, nem volt hova fejlődnie, hiszen a végső fejlődési szintet maga Malevics érte el *Fekete négyzetével*. Innen már csak valami egészen más irányba lehet fordulni, azaz egyetlen lehetőségként ki kell hátrálni ebből a fajta végleges absztrakcióból. Ugyanez az ellentmondás fedezhető fel a többi XX. század elején felbukkant művészeti irányzatban is.

¹ Malevics így kommentálta művét: „Az, amit én kiállítottam, nem egy üres négyzet volt, hanem a tárgyiatlanság felfogása. A fehér alapon fekete négyszög a nem-objektív érzékenység első formája volt: négyszög = érzékenység, fehér alap = a 'Nulla', mindaz, ami túl van a szenzibilitáson. [...] Az emberek többsége mégis úgy ítélte meg a tárgyak hiányát, mint a művészet végét, és nem ismerte fel azt a nyilvánvaló tény, hogy az érzékenység lett formává.” (Rácz József: *A fekete négyzet története*. https://www.researchgate.net/publication/290168991_A_Fekete_negyzet_tortenetei)

(Malevics „filozófiájára” és a baktériumokkal kapcsolatos véleményére nem kívánunk reflektálni.)

A fekete színtelensége és üressége (óskáosz, héberül: *tehóm*) engem is megihletett.² Az általam előállított fekete négyzet azonban nem követi Malevicset. Ezt a címet viseli: *Az univerzumunk keletkezését megelőző pillanat*. A cím azt szeretné sugallni, hogy amit e képen látni lehet, az éppenséggel előtte van világunknak, illetve mindennek, ami létezik, létezett és létezni fog. E gondolat igazi előzménye a vallásos világteremtés gondolata volt, amelyben Isten a semmiből akaratával és szavával („Legyen!”) létrehozta a világot. Ez tehát egy ismeretlen állapot. Mondhatnánk, e meghatározatlan kiterjedésű, mesterséges kivágással körülkerített fekete folt a téridőbeli dimenzióit megelőző univerzum egy másféle létállapota volt. De egy fekete lyukat is reprezentálhat, amelyben az anyag és a világunkat alkotó természeti törvények eltűnnek. Minden általunk ismert létmódot és létösszefüggést megelőzni nem egyszerű vállalkozás, hiszen a „minden” fogalma, feltéve, hogy komolyan vesszük, „mindent” jelent és jelöl, ami a világegyetemünkben valaha volt, van és lesz. Ezért nem kapott keretet vagy paszpartut sem képünk, mint Malevics festménye.

Ám Malevics festményéhez hasonlóan a „minden” fogalma, szintén nem tartalmazza a továbbfejlődés lehetőségét. Nincs olyan, hogy „mindenebb”, ahogyan például a szupert felül lehet múlni a hiper-szuperrel. A „minden”, akárcsak a „semmi” olyan szó, amely nyelvtanilag fokozhatatlan, s legfeljebb azon vonatkozások szabják meg kiterjedését, amelyekben aktuálisan alkalmazásra kerül. Az alkalmazás egyben alkalmat is jelent, amely kizárja, hogy az ilyen szituációban megjelenő dolgok vagy fogalmak valóban abszolút érvényűek lehessenek. Kivéve a mi esetünket, amelyben a minden létező létezése előtti állapotra való utalással egy olyan nullpontot jelöltünk ki, amelynek nincs mérhető kiterjedése.

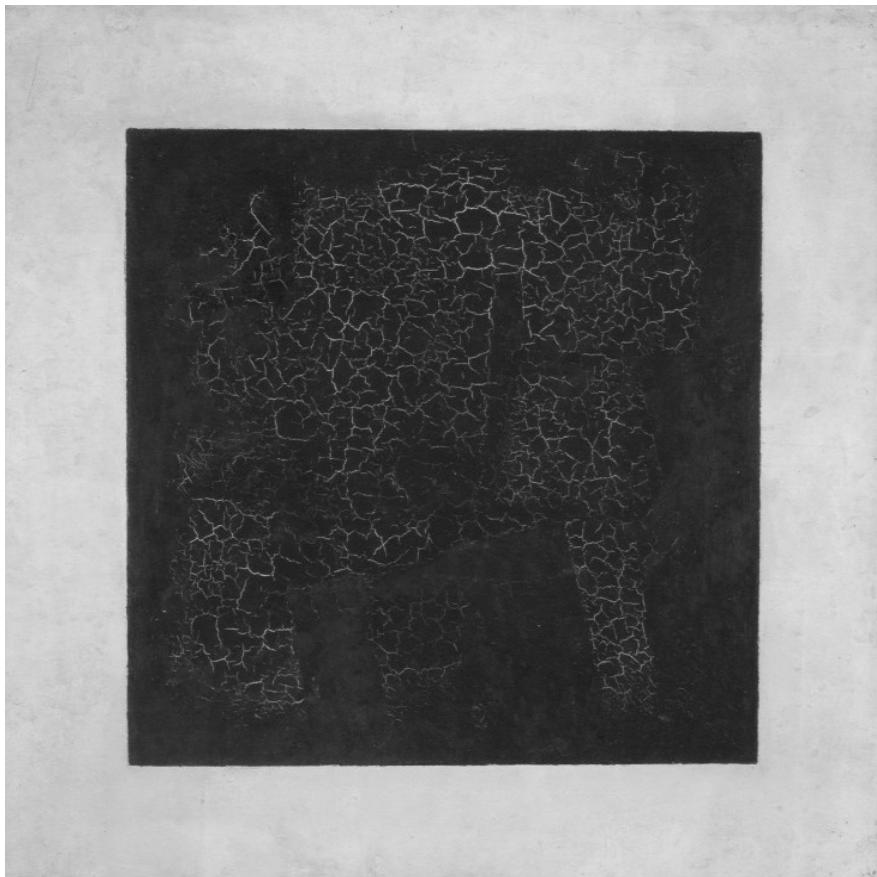
A létezés abszolút voltát kifejező fogalmak csak meghatározott korlátok között lehetnek érvényesek. Malevics *Fekete négyzete* tehát, amely műalkotás és a festészet történetének egy jelentős fordulópontját jelöli, ugyancsak rendelkezik korlátokkal. Az ő festménye a festészet területén belül érvényes igazságot hordoz. Ez azonban nem akadályozza meg, hogy valaki, aki e festményt nézi, Malevics akaratával ellentétben valami másra asszociáljon vagy gondoljon. Például az univerzumot kitöltő,

² Az azonosság, a különbség és a történelmi ismétlés kérdésében lásd Arthur C. Danto: *Művészet a művészet vége után* (In: *Kép fenomen valóság*. Szerk. Bacsó Béla. Kijarat Kiadó, 1997.) c. írását. Danto Hegelnek, Marxnak a történelmi ismétlésről vallott, valamint Wittgensteinnek a nyelvről kifejtett gondolatára reflektálva mondja, hogy: „...egy mondat jelentése nagyon gyakran annak a szerepnek a függvénye, amelyet az az általa nyelvjátéknak nevezett folyamatban betölt, úgyhogy ugyanannak a mondatnak különböző előfordulásainál más és más értelme van.” (371. o.) Esetünkben nem mondatról, hanem jelenségről van szó, ám azt szeretném bizonyítani, hogy a jelenségek esetében sem más a helyzet. Az idő az „ugyanazt” mássá formálja, mivel más közegben és tartalommal egy jelenség maga is mássá válik. Gondolatmenetét Danto így folytatja: „...noha úgy tűnik, a filozófusok a különböző korszakokban külsőre ugyanazt mondták, annak a diskuszióknak a kitöltése után, melyben a mondatot kiejtették, az azonosság eltűnik. [...] Számomra úgy tűnik, hogy az a felismerés, hogy valaki ezt már egyszer megcsinálta, gyakran vakká teszi az embert azzal szemben, amit a másik művész csinált, »másodjára«.”

bár egyáltalán nem üres űr sötétségére vagy a teljesen zárt és világítással nem rendelkező helyiségek vaksötét terére, netán a csillagtalan éjszakák félelmet keltő, háborzongató vakságára. A fizika történetéből tudjuk, hogy nem is olyan régen az univerzumot még egyenesen végtelennek gondolták. Amennyiben a végtelen fogalmát komolyan vesszük, akkor feltételezhetjük, hogy amit evvel a jelzővel illetek, annak nem lehet sem kezdete, sem vége, azaz e létmódnak nem lehet a „végére járni”. A végtelenbe nyúló félegyeneset ugyan a geometriában az egyik végén meghatározhatóvá tették, s ezzel legalább részben megbontották végtelenségét, ám ez nem jelentette azt, hogy az ilyen egyik végén lezárt félegyenes rövidebb lenne a mindkét végén a végtelenbe futó egyenesnél. Amikor valamit a végtelen fogalmával jellemeztek, mint amilyenek a párhuzamosok találkozását gondolták, azzal lényegében a problémának vagy a feladatnak a megoldhatatlanságára utaltak. Ma már e szót csak metaforikus, szimbolikus értelemben használjuk. Emberi mércével mérve, végtelensége ellenére, univerzumunk kiterjedését soha nem látott méretei miatt jóval nagyobbra saccoljuk, mint korábban bármit, amit a végtelen fogalmába beleképzeltünk. Mégis tudjuk, világunk és univerzumunk térbeli kiterjedésének van vége, miként időbeli kezdete is volt.

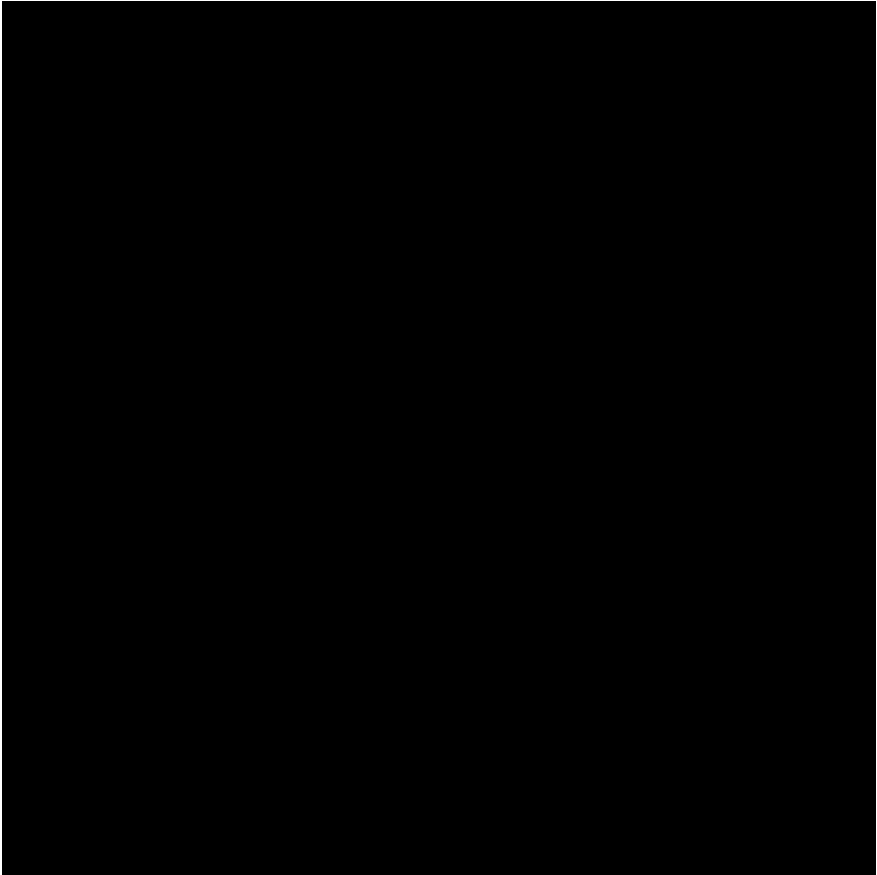
Ha valamit meg szeretnénk érteni, két lehetőség áll előttünk. Vagy a genezisére próbálunk meg fényt deríteni, vagy a struktúráját igyekszünk feltárni. Az univerzum keletkezésére az európai kultúrkörben két egymással vetekedő elgondolás létezik. Az egyik a vallási hagyományban gyökerezik, s hordozója és megőrzője elsősorban Mózes öt könyve, illetve a Tanakh (Tóra, Neviim, Ketuvim), a kereszténységben pedig a Biblia. A másik egy újkori fejleménynek, a tudományak a pillanatnyi állását reprezentálja, olyan ismereteket és tudást tükröz, amely a hagyománnyal és a régiek tudásával szemben a jelen gondolkodását juttatja érvényre. Ez sem alkot egységes rendszert, a tudományban az univerzumnak nincs pontos és örök érvényű leírása, mivel napról napra változó ismeretekből rakják össze újra és újra a tudósok, amit éppen ezért, e változékonysága, képlékenysége, folytonos át meg átformálása miatt nem lehet egységesíteni vagy akár egyetlen írásban megszerkeszteni. Amennyiben geneziszről beszélünk, ebbe mindent bele kell értenünk, ami a jelen állapotot megelőzte. A tegnap a ma előzetese és egyben genezise is, ahogyan a ma a holnapé. A genezis ugyanis nem egy pillanatnyi állapotot jelent, hanem mindazon folyamatokat, amelyek keletkezésként és elmúlásként egy pillanatra sem állnak le, s amelyeknek mi is a részei vagyunk. Ennél a folyton önmagát korrigáló megértésnél azonban egyszerűbbnek tűnik a többezer éves Mózes által lejegyzett szövegnek az értelmezése, minthogy az maga nem, legföljebb az értelmezése, a magyarázata változik.

Az európai kulturális hagyományban Mózes könyvei tartalmazzák a világ (valójában csak az univerzum) keletkezésére vonatkozó képzeteket. A többezer éves elképzelés szerint a földi élet és az emberek világa is Istennek köszönhető, akiről köztudott, hogy azt hat nap alatt alkotta meg. A világ azonban nem állt meg keletkezése szintjén, hanem a történelemben leírtak szerint folyamatosan változik. Istennek ezt is bele kellett kódolnia a világba. Ha tovább kérdezzük, hogy miként keletkezett mindaz, ami követte *Az univerzumunk keletkezését megelőző pillanatot*,

1. Kazimir Malevics: *Fekete négyzet* című 1915-ös festményéről készült fotó internetes változatának reprodukciója

Isten felé kell fordulnunk, az ő univerzum keletkezésében játszott szerepét kell elsőként megértenünk. Amikor Isten nagyságát szeretnénk kifejezni, szintén a végtelen fogalmát alkalmazzuk. Istent nem lehet földi mércével megmérni: nincs magassága, hossza és mélysége, ahogyan időbelisége sincs. Isten tehát végtelen, s ezért egyben megismerhetetlen is. Az antik korban a zsidók azért gondolták úgy, hogy a neve kimondhatatlan, mert minden név, azaz megnevezés a kimondásban foglalt tartalmakra redukálja tárgyát. A név annak a jele, hogy a megnevezett más megnevezettektől (dolgoktól és jelenségektől) különbözik. A névnek tehát csak akkor van értelme, ha más nevek is vannak, amelyek személyeket jelölnek, s ezek együttesen események, történetek sokaságát hozzák létre. Márpedig egy efféle redukció Istennel szemben megengedhetetlen lenne. Isten tehát kívül esik a megismerhetőségen, azaz a folytonos változásban, átalakulásban, megújulásban lévő világon, amely megnevezhető dolgokból áll, és ezzel minden olyan dolgon, amely mérhető, azaz létében

2. Zrinyifalvi Gábor: Az univerzumunk keletkezését megelőző pillanat, 2017.

behatárolható. De létezik ezzel éppen ellentétes gondolat is, amely szerint a világ és Isten nem ellentétes egymással, mert Isten mindenben fellelhető.

A vallással konkuráló tudásmód, amelyet tudományosnak hívunk, azt állítja, hogy a világegyetem kiszolgáltatott az entrópiának. Ezt magunk is érzékelhetjük mindennapjainkban, hiszen bármi, amit emberi kéz alkotott, elromlik, lebomlik, elpusztul, semmivé válik, s magunkon is érzékeljük az idő múlását. Csak az Örökkévaló (El Olam) végtelen idejű, ha ugyan vonatkoztatható rá az időbeliség dimenziója. De nem csak az általunk előállított dolgok pusztulnak el. Minden, ami keletkezik, lassan vagy gyorsan elenyészik, felbomlik, semmivé válik, ahogyan az ember megszületik, felnő, majd megöregszik, s végül meghal, s valami/valaki másnak adja át a helyét. Vagyis az Isten által alkotott valóság is ki van téve a megsemmisülésnek. De éppen ezért gondolják sokan úgy, hogy az Örökkévalót mindenképpen fel kell tételeznünk, mert hiányában a világ az entrópiának köszönhetően hamar megsemmisülne, és mindenképpen léteznie kell valaminek/valakinek, amiben/akiben

megbízhatunk, ami/aki tartós, mindent kibír és túlél, mivel minden változáson és elmúláson túl helyezkedik el. Így alakult, hogy Isten vált az emberi gondolkodás és hit egyetlen stabil pontjává, ami reményt adhat a halállal szemben is, de aki megismerhetetlensége miatt mindent, amit még nem tudunk és nem ismerünk, magába zárva megőriz a későbbi korok számára. Isten feltételezése egy fix pontot jelent a létezők keletkezésében és semmivé válásának végtelen folyamatában. Valamit, ami múlhatatlanságának köszönhetően mérceként szolgál minden mulandónak.

Az univerzumunk keletkezését megelőző pillanat azonban nem az egyébként is megismerhetetlen Istenről szól, hanem arról a keletkező és elmúló esendő világról, amelynek mi is a részei vagyunk. Pontosabban mondva, éppenséggel nem a világról szól, hanem az annak létrejöttét megelőző állapotot szeretné érzékletesen bemutatni, ha ugyan van mit megmutatni a nemlét állapotáról vagy egy ismeretlen és soha nem megismerhető egykori „létmódról”. A tudomány logikájának a fonalát követve képem címe némileg pontatlan, hiszen hogyan is jeleníthetnénk meg képileg ezt a „világot megelőző állapotot”, amikor az még nem tartalmazta sem a teret, sem az időt? Ebben az esetben tehát ez a „világunk keletkezését megelőző pillanat” csak metaforikusan értelmezhető kifejezés és megjelenítés egy olyan létmódra (a még-nem-létre) alkalmazva, amelyben a jelzők használata semmire sem, illetve éppenséggel a semmire utal. Ha viszont minden egykori állapot a genesis részét képezi, akkor minden valamikor létezett, de már nem létező világállapot a semmibe tér vissza. Ezért szóhasználatunk sem lehet pontos, hiszen a jelzők a jelzettek hiányában csak holt szavak. A logika szerint csak akkor lehet kifejező szavunk arra a szituációra, amely megelőzte univerzum keletkezését, ha univerzumunkban valamiként helyet kap. Miután a kozmosz keletkezését megelőző minden állapot – elsősorban az őállapot – a maga egészét tekintve számunkra ismeretlen és sohasem alkotta világunk részét, arról sem lehet tudásunk, hogy szavaink alkalmasak lehetnek-e az ezen keletkezést megelőző állapot kifejezésére. Ám valamit mégis mondhatunk erről a létezés előtti (nem)létről. Mindaddig, amíg a világegyetem egy pontból továbbterjedve – akár egy külső akaratnak, például Isten akaratának engedelmességgel, akár csak saját önfejlődésének köszönhetően –, ki nem alakul, meg nem valósul, a benne mozgatóerőként működő törvények, szabályok és a velük ellentétes pólust alkotó káosz kimeríthetetlen variációinak megfelelően, meghatározatlan számú alternatívának ad helyet. Már az első pillanatot megelőzően megnevezhetetlen mennyiségű variáció rejtett benne. Világegyetemünk ontogenezeise épp oly kivételes, mint bármely más 5, 6, 8, 10 vagy akár 11 dimenzióban kiterjedő univerzumé lenne. Nem tudjuk, milyen lehetett volna még, ha belső szerveződése másként alakult volna. Benne rejtett-e már potenciálisan a mi létezésünk is abban az akkor még tulajdonságok nélküli pontban, amelyet áttörve, teret és időt teremtve magának az univerzum kivált a semmilétezőből, hogy azzá fejlődjön, aminek ma ismerjük?

A tér és az idő az univerzummal együtt növekedett s terjedt ki saját lehetőségei szerint. Addig létezik tér, ameddig a világegyetem kiterjed, s persze a kora is annyi, amennyit a mi mérceinkkel mérni tudunk. Ennél nagyobb térbeli és időbeli kiterjedésre csak a fantáziánk képes, ahogyan olyan dolgoknak is csak a képzeletünk ad

létet, amelyek hamisak vagy tévedésen alapulnak. Az entrópiának köszönhetően azonban nem kizárt, hogy az univerzum lehetőségei végesek, hogy megszámlálhatatlanul sok idő elteltével minden most létező objektuma elolvad, elpárolog, elbomlik, talán még a fekete lyukak is megsemmisülnek, s nem marad vissza belőle semmi sem, ami jelen világunkra emlékeztetne. Nem kizárt, hogy ez végül is azt fogja eredményezni, hogy visszatér a kezdetet megelőző nemlét „állapota”, hacsak a tudomány másféle megállapítást nem tesz univerzumunk jövőjét illetően. Istenről sem tudjuk, mik a tervei a világra vonatkozóan, hiszen ha ő megismerhetetlen, akkor elsősorban a „gondolatai” és a „tervei” azok, bár ebben az esetben az kétséges, hogy élhetünk-e az ilyen emberre jellemző fogalmakkal vele kapcsolatban. Csak találgathatjuk, elkezdődik-e ez a folyamat előlről, hogy valóban a semmiből lesz valami, illetve Isten hajlandó lesz-e még egyszer teremteni egy újabb univerzumot és benne új embereket vagy hogy a fekete lyukak képesek-e elemészteni galaxisaikat, hogy a folyamat valamiként mégiscsak előlről kezdődjön. Arról sincs tudomásunk, hogy a mi univerzumunk hányadik a sorban, hiszen miért kellene feltételeznünk, hogy az első és egyben az utolsó is? Az efféle találgatások újra oda vezetnek, hogy átlépve saját világunk határán, olyanról beszélünk, ami annak nem része. Illetve miután beszélünk róla és számolunk vele, valamilyen értelemben mégiscsak a részévé válik, s ezáltal megint azt tettük, hogy megpróbáltuk kitágítani a meglévő világunk határait, hiszen amiről tudomásunk van vagy amit elképzelünk, s persze amit hiszünk és valunk, az azonnal világunk részét fogja alkotni. Mi több még az is, amit tagadunk, mivel valaminek a tagadása, vagyis a vele való foglalkozás már bizonyos értelemben a tagadottnak a saját világunkban való elhelyezését is jelenti. Ha tehát egy világegyetemünkön túli létezését gondolunk el, akkor az szellemi világunk részeként már meghaladja fizikai univerzumunkat, s egy új, tágabb univerzumképet (multiverzum) állít a helyébe.

Ha viszont az univerzum fogalmát úgy képzeljük el, mint ami mindent magába foglal, ami volt, ami van és ami lesz, s azt is, amit elképzelünk, elképzelhetnénk vagy el fognak későbbi korok képzelni és még a tévedéseink is beleférnek, akkor e két határ – az univerzumunké és világunké – újra egybe fog esni. Miután azonban a nyelv e fogalmakat metafizikai adottságként, vagyis a tárgyát nem időbeliként, kifejlődésében és lehetőségeiben, a létezését fokozatosan feltáró és reprezentáló képződményként állítja elénk, e szavak olyan teljességet reprezentálnak, amely sok tekintetben hasonló az univerzum keletkezését megelőző állapothoz, amennyiben a teljes egyidejűség egyben mozdulatlanságot, változatlanságot és időn kívüliséget is jelent. Ha a nyelv a mozgásban és az időbeliségben rejlő lehetőségeket a megragadhatósága érdekében a fogalomban egyszerre adottként kizárja, akkor tárgyunkat létezőként megfosztottuk a folyamatos képződés lehetőségétől, a genesis és a szerződés nyitottságától. Így azután már nehezen megállapítható, hogy mit kapunk eredményként. Ha a világegyetem minden egymást követő állapotát a fogalom által adott egyetlen pillanatba tömörítünk bele, akkor megszűnik az idő dimenziója. A lényegi szerkezetét illetően mozdulatlan és a tulajdonképpeni változás lehetőségét nem tartalmazó világegyetem képzete azonban magának a létezésnek a lehetőségét

zárja ki. Hacsak nem tömörítésként fogjuk fel az univerzum fogalmát, amely egy nem látható zárójelbe zárja az időbeliséget. Ám a nyelv használata során erről a feltételezett zárójelbe zárt időbeliségről könnyű megfeleledkezni, különösen, ha a jelet sohasem bontjuk fel.

Térjünk most vissza Malevicznek az első műalkotásként jegyzett *Fekete négyzeté*hez. Ezt a geometrikus formát műalkotásként kétségtelenül ő alkotta meg. Nem ő volt az első, aki egy fekete négyzetet hozott létre, de ő volt az első, aki ezt a szintelen és szabályos geometrikus formát műalkotásként aposztrofálta. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy e mű azon nyelv alkotása, amely kimondta ezt az ítéletet. De ennek a fekete négyzetnek a története ezzel még közel sem nyert befejezést. Ahány szakértő művészettörténész csak magyarázta e művet, ha értelmezése eltért a többiek értelmezésétől, akkor egyben újra is alkotta. Ugyanazon kinézetű fekete négyzetnek egészen más jelentése és tartalma van a matematikában, mint a művészetben vagy az építészetben, illetve a színtanban. Amennyiben azonban feltételezzük, hogy minden képi és művészi jelenséget a mű értelme, tartalma, jelentése tesz azzá, ami, akkor e jelentések annak ellenére is mindig egy másik *Fekete négyzetet* fognak elénk állítani, ha mindegyik esetben Malevics képéről beszél az értelmező. Minden szerző egyértelműen ugyanarra a perceptuális jelenségre utal vissza szövegében, azzal azonosítja saját gondolatát, képzetét, de ezek tartalmuknak köszönhetően mégis különbözni fognak egymástól. Egy fekete négyzet annak ellenére, hogy minden más fekete négyzetet reprezentál, csak a kontextusában válik megragadhatóvá. Mondhatnánk, az örök érvényűnek kikiáltott művészetet is elérheti a végzete, vagy az entrópia, ami ebben az esetben nem a mű tárgyi hordozójának és érzéki jelenség voltának az elvesztését, hanem az értelmezések sokaságába való belevezését és azokban való feloldódását jelenti. Minden magát komolyan vevő értelmezés magának követeli a művet, még az is, amely azt hirdeti, hogy a képi jelenbeállításal együtt lemond az értelmezésekről. Ebből az következik, hogy a kép ura a nyelv.

A képek reprezentáló képességének köszönhetően lehetőségünk van reprodukciókat használni Malevics festményének megértéséhez. Amíg Malevics festménye nem lehet kép, mert semmi konkrét „tárgyat”, valaminek a formáját nem jeleníti meg önmagán és minden általa prezentált fekete négyzeten kívül, amelyek azonban maguk vannak jelen, s nem képi megmutatkozásaikban, addig a róla készült reprodukciók a reprodukciós technikáknak köszönhetően már nagyon is képek. Vagyis a Malevics festményéről készült reprodukciók azért lehetnek képek, mert konkrétan ezt a festményt jelenítik meg. A *Fekete négyzetről* készült reprodukciók azonban úgy tűnik, hogy a festményt éppen a lényegétől fosztják meg, attól a lehetőségtől, hogy Malevics akaratának megfelelően, egy „tárgy nélküli valóságot” jelenítsen meg, minthogy a kép lényege szerint mindig valami mást állít az érzékelés elé, valami olyat, amely térben és/vagy időben máshol lelhető fel vagy érzékelhető. A Malevics *Fekete négyzetéről* készült reprodukciók tehát ettől a tárgyiatlanságától fosztják meg e festményt azáltal, hogy azt immár képként állítják elénk. Amint azonban elkezdjük a reprodukciókat összevetni az eredeti alkotással, észre vesszük, hogy ha a reprodukció hűséges Malevics festményéhez, akkor

nem hűséges sem önmagához, sem mindazokhoz a fekete négyzetekhez, amelyeket *A fekete négyzet* a maguk valóságában, azaz szintén fekete négyzetként megidéző. Csak Malevics alkotásának valamely hibája, egyedi jellegzetessége képes arra, hogy a reprodukció számára lehetővé tegye, hogy valóban képként működjön és megkülönböztesse minden más fekete négyzettől, amelyek gond nélkül felcserélhetők egymással.

Érdemes elméláznunk azon is, hogy gondolhatta-e Malevics azt a saját művéről, amit valaki más gondolt róla, s ha igen, akkor az a nyelvi megfelelések mellett és ellenére lehetett-e valóban ugyanaz a gondolat? Feltételezte-e a festő, hogy egy fekete négyzet mások számára más jelentést hordozhat? Ugyanis hagyományosan az egyértelműség a kritériuma minden tárgy, jelenség, dolog vagy műalkotás identitásának. Ha ez a feltétel nem teljesül, akkor Malevics fekete négyzete eltérő műalkotásokká válik, illetve mint említettük, különböző tartalmakat hordozó jelenségek sokaságára esik szét. Ám korunkban már nehezen képzelhető el, hogy két személy ugyanúgy gondolkodik és minden tekintetben ugyanúgy is értelmez és értékkel egy jelenséget.

Az idő azonban emberi segédlet nélkül is szétrombolja a művészetet. Elég csak arra gondolnunk, hogy XX. század elején a modern kor technikai eszközeinek a használatában az asztronómia még igencsak gyermekcipőben járt. Különösen kitűnik ez, ha a mai csillagászati ismeretekkel vetjük össze a XX. század első felének kozmológiáról alkotott tudását. Az univerzumot még Einstein is minden belső mozgása ellenére állandónak, lényegét illetően változatlanak gondolta. Egyenletét ($E=mc^2$) egy úgynevezett *univerzális állandóval* egészítette ki, hogy egy nem dinamikus változó, hanem lényegét és a szerkezetét illetően változatlan világegyetemet kaphasson. Mára viszont a tudománynak köszönhetően a világ kimozdult korábbi statikus és egyben metafizikus állapotából, hirtelen minden, amit állandónak gondoltunk, elveszítette tartását, öröknek vélt tulajdonságait, s úgy tűnik, lassan az identitását is. Ez utóbbiról már tudjuk, hogy mi adjuk a dolgoknak és a jelenségeknek. Vagyis az nem a dolgok, tárgyak, jelenségek sajátja, nem az objektivitásuk része vagy feltétele, hanem a mi ítéletünknek köszönhetően tesznek rá szert. Ma, a XXI. század első felében az asztronómusok és a fizikusok úgy tartják, hogy a világegyetem az időben tágul, azaz a térbeli kiterjedése sem változatlan. Amilyen mértékben nőnek dimenziói, olyan mértékben hígul fel és üresedik ki. De talán még ez sincs teljesen így, hiszen a kvantummechanikából tudjuk, hogy az üresnek gondolt térben az egyik pillanatban még semmi sincs, majd a következőben felbukkan egy részecske, ami azután újra eltűnik, s ugyanúgy semmivé válik, ahogyan a keletkezését megelőzően volt. De persze nem kizárt az sem, hogy egészen másként válik semmivé, vagy hogy éppenséggel a semmi fogalmának a tartalmát kell megváltoztatnunk. Ez esetben a semmi, akár a létező valóság dolgai, nem homogén, egynemű, abszolút jelentést hordozó, hanem többféle értelemben használható, eltérő minőségekre alkalmazható fogalom.

A feketeség és a geometrikus forma tehát nem jogosít fel senkit arra, hogy kisajátítsa a színhiányt vagy a szabályos, tovább nem egyszerűsíthető alapformákat. Ám, hogy mi is történt akkor, amikor Malevics rögzítette az azóta igencsak meg-

rongálódott (entrópia!) és ezért a tökéletességtől eltávolodott művét, egyre nehezebb megmondani. Ha a világ valóban változik, akkor azok az események, amelyeket a művészet és a művészettörténet jelentősnek tart, meddig maradhatnak érvényben? Vajon valóban azt a történelmet írjuk, amit azután a következő generációk írnak majd tovább? Vagy lehetséges, hogy amit történelemként magunknak írunk, csupán a mi történetünk, saját használatunkra, amit elkövetkező korok tudományai és kulturái majd megmosolyognak? Elegendő-e a mi hitünk, hogy a következő generációk is átvegyék és magukévá tegyék?

A megfestés aktusa e képeknek a geneziseként azt jelenti-e, hogy e műveletben a mű végső formát nyert és létrejött, vagy ezzel ellentétben azt, hogy ezzel a gesztussal még csak a létrehozás soha véget nem érő eseménye, mindig újat hozó folyamata vette kezdetét? Állíthatjuk-e azt, hogy az esztétikai és a művészettörténeti értelmezések, valamint az, hogy minden, amit ekként megragadunk, egy egyre szélesedő-táguló, de lényegét illetően változatlan történetben kerül elhelyezésre, ami már a műveknek a tulajdonképpeni, azaz örök létét jelenti?

E kérdésekre akkor tudunk adekvátan válaszolni, ha a történelmet és az időbeliséget változásként, alakulásként, mássá levésként fogjuk fel, s nem az antikok módjára pusztá ismétlődésként. Ez nem jelenti azt, hogy az idő ritmusának már nincs helye történelmünkben, hogy a napok, az évek, a generációk nem változtatják egymást, hogy semmiféle rendet és ritmust nem lehet az időben ismétlődésként felfedezni. A mi dolgunk az, hogy megeljük az ilyen ritmusokat, s amennyiben érvényesnek találjuk őket, magunkra is alkalmazzuk azokat. Ez azonban nem jelentheti egyben azt is, hogy korunk a létezés ritmusának elismerésével az önmagába visszatérő, önmagát ismétlő idő foglya maradt.

Mármost azt látjuk, hogy adott az univerzumunk, amelyben egyszer a művészet címszó alatt megjelent egy fekete négyzet, amely négyzethez mindenki, aki találkozott vele, így vagy úgy viszonyul. De mert az időnek Malevics is kiszolgáltatott, létezik a fekete négyzetnek olyan értelmezése is, amely semmiképpen sem férhet bele Malevics gondolkodásába, művészetről és világról vallott elképzeléseibe, habár bárki számára elfogadhatóan jelenít meg egy fekete négyzetet. Az eltérő értelmezéseket azonban kizárta Malevics korának még sok tekintetben metafizikus hatások alatt álló szemlélete, holott maga a művész is élt a fekete „szín” és a négyzet újraértelmezésének lehetőségével. A geometriai formák egyik jellegzetessége, hogy statikusságuknak köszönhetően maguk is erősen metafizikus karakterűek. Egy geometrikus forma nem változik meg, vagy ha mégis, akkor már más névvel illetjük. A végső, egyszerűbbekre vissza nem vezethető geometrikus formák a korai magaskultúrákban jelentek meg, és elkísérték az emberi társadalmakat egészen korunkig, s érvényességük feltehetőleg a későbbiekben is fennmarad. Ugyanakkor a hagyományos euklidészi geometriát felváltotta egy újfajta, a Bolyai-Lobacsevszkij-féle geometria, amelyben az előbbinek az egyenesre és a 360 fokra vonatkozó előfeltevései már nem érvényesek. Ennek ellenére nem kell a korábbi geometriára vonatkozó ismereteinket feladnunk, de azt látnunk kell, hogy jelentésük, alkalmazhatóságuk az élet meghatározott területeire korlátozódik. A hagyományos geometria ezen alternatíva megjelenésével elveszítette univerzális jelentőségét.

Gondolatmenetemnek ezen a pontján újra emlékeztetnék arra, hogy amint egy társadalmi forma, jelenség, megoldás erőre kap és növekedésnek indul, az már előrevetíti annak a lehetőségét, hogy az ekkor beinduló folyamat az entrópia törvényének engedelmeskedve, előbb vagy utóbb hanyatlásba, káoszba, megsemmisülésbe csap át. Ismerjük a folyamatot, amely elkerülhetetlenül vezetni univerzumunkat is a végső felbomlás és semmivé válás felé, miként azt is, hogy léteznek hitek, gondolatok, életformák, amelyek az évszázadok, évezredek erózióját is kibírták és úgy tűnik, ma is élnék, bár érvényességük lejártának az idejét nem ismerjük.

A hitek, gondolatok és az életformák azonban ma már nem mindig közösségi, hanem gyakran az egyének adománya. Sok mindenben lehet hinni és sokféleképpen lehet élni. Lehet a hagyományban, Istenben, a művészetben, s lehet a különböző új elméletekben rögzített valóságképekben és igazságokban is hinni és ezek szerint élni. A *hit*, a *valóság* és az *igazság* azonossága megint csak hit kérdése. Senki nem gondolja, hogy ő téved, hogy a hite hamis, mert tévedésen, helytelen premisszákon és következtetéseken alapul. Ezért a hitéért mindenki harcol, hiszen az ő maga. Hitünk határait mások hite jelöli ki. Ezen azt értjük, hogy addig mehetünk el az érvényesítésében, amíg mások identitását és személyiségét nem sértjük meg vagy nem veszélyeztetjük. A valódi hit önbizalomra épül. Azok kényszerülnek hitük erősítése érdekében másokat elnyomni és mindenkire ráerőszakolni, akik nem bíznak önmagukban, akik számára a hívők nyája jelenti a szellemi-lelki biztonságot. Mindazonáltal és mindenekelőtt pedig hiszünk a szavakban, a szavak erejében, amelyek segítenek bennünket abban, hogy gondolatainkat megfogalmazzuk és azt mások megértsék, amely nélkül nem létezne a világunk és nem lennének gondolataink, miként a *Másik* sem létezne, akinek reflexióiban és véleményében megmérhetjük a sajátjainkat.

Ne gondoljuk azonban, hogy csak nagy világgalkotó hiteink vannak, hogy kizárólag a Mindenhatóban, a tudományban, zsenialitásunkban vagy valami más nagy-szabású dologban lehet hinni. Kicsiny, mindennapi hiteink a feltételei annak, hogy a fekete négyzetet értelmes jelenségnek tartsuk. Az értelem úgy keletkezik, hogy a szavak jelentései tartalommal töltik ki a különböző formákat és a dolgokat. A dolgok és jelenségek önmagunkhoz igazításában tehát a szavak sietnek a segítségünkre, de ez nem jelenti azt, hogy a nyelv objektív tartalmak előállítására képes. A bizánci hitvitákat megelőzően a szavakban, azok jelentésében kellett a korabeli embereknek hinniük. Bár nem beszélnek, az állatok is bíznak magukban, azaz van nem tudatos „hitük”, hiszen amikor vadásznak vagy menekülnek, kénytelenek megbízni a képességeikben és a tapasztalataikban. Ehhez megvannak az ismereteik is, amelyre döntéseiket alapozhatják, miközben kiértékelik és értelmezik viszonyaikat és pillanatnyi helyzetüket, cselekedeteket, összefüggéseket, különböző lehetőségeket latolgatnak, csak éppen a nyelv hiányában nem tudják, hogy ezt teszik, amiért is nincs világuk.

Vajon, amikor Isten azt mondta, hogy „legyen...”, akkor beszélt, kommunikált valakivel, vagy csak arról van szó, hogy a korabeli zsidóság felismerte a szavak erejét, világgalkotó képességét? Amikor azonban a teremtés előtti állapotról kellett beszélni, a korabeli kommentárok és maga Mózes is, akinek a szájába adták szavait, csak meta-

forikus képekhez tudott visszanyúlni. A *Teremtés könyve*, azaz görögül a *Genezis* úgy beszél a teremtés mozzanatairól és körülményeiről, mint ami már feltételezi valaminek a meglétét.

„Kezdetben teremté Isten az eget és a földet.

A föld pedig kietlen és pusztá vala, és setétség vala a mélység színén, és az Isten Lelke lebeg vala a vizek felett.”

(Mózes 1.)

Amennyiben a kereszténység megkülönböztette Istent (Atyát) a Lelkétől (Szentlélek), akkor ezt azért tehette meg, mert Isten anyagi természetű, míg a Lelke szellemi szubsztanciájának hordozója? A teremtés folyamatát aligha írhatta le az ember, csak Isten volt jelen ennél az eseménynél, minthogy ember ekkor még nem létezett és e folyamatot nem ismerhette, nem tapasztalhatta meg. A keresztények számára Krisztus testet öltése is azt bizonyítja, hogy át lehet lépni az anyagi és a szellemi létezés határát. De bizonyítja a szavak és a nyelv erejét is, hiszen nem érzéki tapasztalat, hanem a nyelv segítségével közvetített dolgok találhatóak meg a Bibliában.

De hogyan állunk e kérdést illetően korunk tudományával? A tudósok miként képesek áthidalni azt, hogy az univerzum keletkezését nem láthatják? Miként olvasnak a jelekből, s az eljük kerülő múlt emlékekből? Azt leszögezhetjük, hogy bármit is olvasnak ki az idő itt felejtett jeleiből, az a saját értelmezésük, s nem maga a múlt.

Ha e fekete négyzetet nézzük, rá kell jönnünk, hogy a geometrikus befoglaló formának semmi jelentősége nincs a kép tartalmára vonatkozóan. Ez a fekete felület lehetne kör alakú vagy többszög alakú is. Vagyis Malevics azon formája, amelyben a képjelenséget elhelyezte, valamint az erről a formáról kifejtett szimbolikus tartalmú képzetei fölösleges többletértelmet igyekeznek e formába belegyömöszölni. Ez egyszerű túlmagyarázás volt a részéről, mivel a geometrikus formáknak elsősorban a geometriában és e szabályos formáknak a gyakorlati alkalmazásában jelenik meg az értelmük. Amit azon kívül jelenthetnek, teljes mértékben szubjektív. Malevics a négyzet jelentését önkényesen határozta meg, amit senki nem köteles elfogadni. Mindenkinek lehetősége van e jelentést más jelentésre felcserélni. Nem is Malevicsnek az önértelmező magyarázatai a meggyőzőek, hanem az a forradalminak minősülő lépés, amivel azt a képi jelenbe állítást, amelyet a technika a fotó és a film létrehozásával jóformán teljesen kisajátított, felcserélte egy színtelen négyzetre, kijelölve egy másik kezdetet és utat, az absztrakciót, amelyet sokan követtek. Ám az mégiscsak elgondolkodtató, hogy egy dinamikussá váló korszakban a metafizikának ez a fajta félig-meddig vallásos misztikán alapuló formája nem hat-e anakronizmusként?

Annak köszönhetően, hogy Malevics alkotásán az egyetlen megragadható motívum, amely az értelmezés számára adódik, ez az üres, semmilyen részlettel ki nem töltött négyzetes forma, egyfajta mediális eszközként átirányítja a néző figyelmét saját megfigyelésére és gondolataira. *Az univerzumunk keletkezését megelőző pillanat* esetében ezért a négyzettől, mint befoglaló formától meg kell szabadulnunk. Ezzel a gesztussal egyben a bennünket kísértő malevicsi *Fekete négyzettől* is megszabadulunk. Képünk téridőbeli kiterjedését ettől kezdve meghatározatlannak tekintjük.

E kép tehát részlete egy nem megmérhető és megjeleníthető „Egésznek”. A képet körülvevő keret csupán kiszakít egy részletet ebből a meghatározatlan egészből, ha ugyan használhatók a rész és az egész fogalmai a létezés előtti nemlét állapotára. Hogyan is lehetne megállapítani a végtelen Semmi kiterjedését, hiszen mint említettük, ekkor még nem létezett sem az idő, sem a tér, sem a mérést végző személy, ami korlátozhatta vagy mérhetővé tehetné volna. Az *univerzum keletkezését megelőző pillanatot* egyedül a létezés korlátozhatja.

A négyzetes formának a leváltása azonban ennek ellenére is problematikus, hiszen ahhoz, hogy képünket elválasszuk a világ más jelenségeitől, a hagyományoknak megfelelően a befoglalására valamilyen geometrikus formát kell választanunk, esetleg egy szabálytalan formát, vagy azt, hogy elmoszuk az alkotás kiterjedésének a határát. Ám ez utóbbival azon különválását szüntetnénk meg, amely sajátos minőségét, azaz a „vizuális tulajdonságait” hordozza. A *semmit* azonban csak *valami* korlátozhatja, ami ezáltal határfelületet képez számára. Ez a határjáték abszurditáshoz vezet, hiszen éppen a nemlét létet megelőző végtelenségét állítjuk, amit a lét ekkor még nem határolhatott, viszont kizárólag a létezés eszközeivel vagyunk képesek érzékletesen megjeleníteni.

Akad azonban egy a képi jelenbeállítás perceptuális formájától eltérő tapasztalat, amely összehasonlíthatatlanul pontosabban képes elénk állítani a semmit. Ezzel a „tapasztalati” lehetőséggel szinte mindenki rendelkezik. Nem másról, mint a mély álomról és annak „emlékéről” van szó. A mély alvás alkalmával az agyunkban keletkező NREM fázisok alfahullámai teljes mértékben kioltják érzékelésünket és vele önérzékelésünket, öntudatunkat, s általában a tudatunkat is. Ezek az igen lassú hullámok olyan állapotba hozzák az alvót, hogy az semmit sem érzékel, semmit sem képes megtapasztalni, vagy ha mégis, akkor erre ébredése után nem emlékszik. Ennél az állapotnál, amely majdhogynem megfelel a halott „érzékelésének” és „tapasztalatának”, nincs ami pontosabban közvetítené a nemlétet egy személy számára. Ha nincs tapasztalás, nincs mire emlékezni. Ebben az esetben a megismerés és a megértés is adekvát a tárgyával, hiszen a nemlétet csak ezen a módon lehet megtapasztalni. Az emlékezés ugyanis, akárcsak a tudás és a tapasztalat, a létezés pusztá jelenének a téridőben történő kiterjesztését jelenti. Mindig valamire emlékezünk. Az emlékezés kitágítja a jelenlétet, hogy kapcsolatba léphessünk a múlttal és terveinken keresztül a jövővel, s azt beilleszthessük jelenvaló létünkbe.

Annak ellenére, hogy igyekeztünk túllépni rajta, egy pár mondat erejéig térjünk vissza Malevics *Fekete négyzetéhez*, amelyről már tudjuk, hogy vele kapcsolatban két dolog állítható biztosan: hogy négyzet és hogy fekete. Minden más vele kapcsolatos állítás e vizuális jelenségnek a nyelvi melléklete. De ezúttal még csak nem is ahhoz az alkotáshoz viszonyulunk nyelviileg, amelyet Malevics egykor létrehozott, hanem ahhoz, amelyet ma láthatunk. E képnek a felülete megrepedezett és a zsiráfok bőréhez hasonló mintázatot vett fel. A festők körében jól ismert jelenségről van szó, arról, hogy a festék a száradás következtében összehúzódik. Először átélhetjük, amint a tiszta fekete felület monokrómiája az alkotás belső ürességéből fakadóan saját peremére, kontúrájára és formájára tereli a figyelmünket, amely ebben az esetben

egy négyzet. Majd e figyelem annak nyomán, hogy megszűnt a festmény korábbi monokróniája, visszavándorolhat a műalkotás közepébe. Annak következtében, hogy a festék összehúzódott, hirtelen belső mintázatra tett szert az alkotás. Szerkezetet nem mernék mondani, mert azt tudatosan hozza létre minden műalkotás alkotója. E szándékoltalan mintázat azonban, a neki tulajdonított nyelvi tartalomhoz hasonlóan, az alkotás lényegét támadta meg. Ez a négyzet már nem az a négyzet, amelyet Malevics egykor elképzelt és megfestett. A festmény, engedve az időnek, öntagadóvá vált. Immár olyat fejez ki és mutat meg, amely éppenséggel egyáltalán nem állt Malevics szándékában. Itt válik számunkra igazán érdekessé az entropia.

A tiszta fekete folt azért tűnik feketének, mert fényhiányos. A látható fény tartományában színekként érzékelt hullámokat a fekete elnyeli. Tudjuk, hogy ennek ellenére sokféle fekete létezik. Akad pajzsként élénk álló kemény és áttörhetetlen fekete. De van lágy és szenzibilis, szinte puha is, amilyen a bársony, s amelybe szinte beleereszkedhetünk. Azután ismerünk érdeset, magába záródót, elutasítót és merev kékes vagy hideg ibolyaszínbe játszó feketét is, amely ellenáll közeledésünknek. Mélyet, amely a végtelenbe vezet bennünket, és játékosat, amelynek más színek társaságában ugyancsak nagy jelentősége van. De Malevics festményének a feketéje a mai állapotában egy megtört, önmagáról lemondó, identitását feladó, ráncossá vált fekete. Ez a fekete belenyugszik a saját ellentétébe fordulásába, a monokróm felületét megtörő fehér fénylő sugárzásába, amely kivillan alóla, hogy fokozatosan felemesse ellenállását. Mintha csak a teremtés egy lehetséges módját látnánk működni, amely áttörve az érzékelhetlenség falán, az alkotó akarata ellenére érvényesíti magát. Ez a mintázatra szert tett fekete felület feloldotta az eredeti fényhiányos állapotot. Úgy teremtett érzéki létet, ahogyan erre az alkotója egyáltalán nem lett volna képes. Kéretlen társalkotója támadt a festőnek, az idő, amely tovább festette művét.

Mivel a képpé formálásával belevetettük az időbe és a létezés terébe ezt az eredetileg időtlen és kiterjedés nélküli létmódot, ezért *Az univerzumunk keletkezését megelőző pillanat* feketéjének modelljével („megmutatóközójával”) is megtörtént ez a kivételes esemény, mégpedig a létezés önteremtésének a pillanatában, az idők kezdetén. Eredetileg ez a fekete is – ahogyan a fekete lyukak sötétsége, minden fényt elnyelő képessége is bizonyítja – tökéletes volt. De akárcsak Malevics festménye esetében, mint mindennek, a fekete színnek is fényre van szükség az érzékeléséhez. A feketét ugyanis minden máshoz hasonlóan – még ha negatívan is, de – érzékelnünk kell ahhoz, hogy tudjunk róla.

Miként érzékeljük a fényt elnyelő felületet? Az ilyen felület önmagát vágja ki abból a környezővilágból – ebben az esetben a létezésből –, amelyben helyet foglal. Malevics képén a négyzet és a fehér körítés feladata formát adni, s ezzel kijelölni a helyét egy semmit konkrétan („tárgyként”) meg nem jelenítő kivágottságnak. Azonban megállapítottuk, hogy a múlt időnek köszöhetően ez a mű többé nem azonos korábbi önmagával. Mondhatnánk, ebben a formában ez az alkotás már nem autentikus. E logika alapján ez igaz is lenne, ha nem létezne a művészetben az a gondolkodásmód, amely akárcsak a középkori ereklyék esetében, az „anyagot”, amely ebben az esetben a művészi alkotás, egyfajta mágikus tulajdonsággal ruházza

fel. Hasonló ez, mint az elégetett holttest maradványának az urnába gyűjtése, amely szintén abból a gondolatból táplálkozik, amely szerint ez a por valamiként még mindig azonos az elhunyt testi maradványával. Nem azonos. Sokkal inkább azonos korábban kihunyt és felrobbant csillagok maradványaival vagy az Isten által teremtett anyaggal. Bárki, aki e képet rekonstrukció címén újraalkotja, közelebb kerül Málevics eredeti céljához és eredeti alkotásához, mint a most identikusként elismert, az ő keze nyomát viselő alkotás.

Az univerzumunk keletkezését megelőző pillanat címet viselő kép még egy jelentős tekintetben különbözik Malevics *Fekete négyzetétől*. Mégpedig abban, hogy egy üveglap került eléje, ami a mögötte elhelyezett fekete felület miatt erősen tükröződik. Üveget általában a kép védelme érdekében szokás a kép elé helyezni, én azonban más célból jártam el így. Ugyanis az üveglap tükröződése belejátszik a fekete felület vizuális érzetébe. Ennek következtében mi magunk, a kép nézői is megjelenünk benne. Amint szemben állunk tükörképünkkel, egyben részévé válunk ennek a feketeségnek. Bizonyos tekintetben ezzel is a még meg nem született univerzumot reprezentáljuk. Nélkülünk, nézők nélkül ugyanis nem létezne sem e képjelenség, sem annak megjelenítettje, az univerzumot megelőző semmi. Az üveglapnak köszönhetően a még-nem-lét és a már létrejött univerzum, egymás jelenvaló létét nem tagadva, hogy úgy mondjam, egyszerre érzékelhető. Ez normális, hiszen univerzumból, miként annak létezését megelőző állapotról is csak azért beszélhetünk, mert mi, akik számára létezik az univerzum, szintén léteünk. Csak mi állíthatjuk, hogy létezett egy azt megelőző semmi vagy nemlét állapot, mert kizárólag az ember képes saját születését megelőző időbeliségek megismerésére és megértésére.

Éjszaka, ha felnézünk az égboltra, a csillagokat, a ködöket és a galaxisokat is egy fekete háttér előtt látjuk kibontakozni. Ekkor a fizikai valóság képe jelenik meg előttünk, s nem a világunké, középpontjában önmagunkkal. Az univerzum nagy ellentmondása a nemlét és benne a lét, a vákuum és az anyag áramlása, a sötét semmi és a fény villanása és hullámszerű terjedése, s mindegyik csak a másik által az, ami. Isten szinte kitapinthatóan őrizte meg számunkra azt a teremtés előtti létürességet, amelyből a teremtés pillanatában önmagát is kiszabadította s amelyben saját arcára alkotta meg az embert. Az üresség teszi lehetővé a mozgást, a változást, a mássá levést, magát az életet, a létezését kiterjedésként. A semmi tehát nem semmi, hanem lehetőség, a létezés számára nyújtott potencialitás.

Mielőtt az univerzumot Isten megalkotta, nem volt sem Adonáj, sem Jahve (JHVH vagy Elochim, Adonaj Cevaot, Él, El Olam), sem Mindenhatónak nem volt nevezhető. Amíg nem alkotta meg az embert, nem volt, amihez valaki viszonyítsa vagy aki megnevezze. Ugyan ki szólította volna meg, s miért tette volna? Az anyalokkal s egyéb égi lakókkal való viszonyában nem vetődhetett fel a kommunikáció, hiszen kommunikatív aktusra akkor van szükség, ha valamilyen információ ismeretlenségét kell megszüntetni, ami Isten esetében képtelen feltételezés. Az univerzum létrehozása előtt ezért nem lehetett Teremtőnek sem nevezni, hiszen még nem választotta el egymástól a fényt és a sötétséget, a vizeket és a földet, s az ég madarait s minden mást egymástól, semmi sem volt, csak a nagy feketeség.

Nem kétséges tehát, hogy Isten a világ megteremtésével önmagát is megteremtette. Ám egyáltalán nem a világot alkotta meg, mert azt az ember hozta létre. Világa ugyanis csak az embernek lehet, Isten csak ennek a feltételét, a földi létet, az életet, az emberi öntudatot és a nyelvet teremtette meg. Istent viszont nem korlátozza egy világ és annak nézete. Univerzumunkat és a világunkat is változatlanul a semmi tartotta fogva. Amit dimenzióknak érzékelünk és mondunk, az a semmi azon folyamatosan túgoló kiterjedése, amellyel lehetőséget nyújt az univerzumnak és benne az ember világának a kiterjedésre.

Talán már korábban meg kellett volna említenünk, hogy a kvantummechanika szerint a tiszta vákuum nem létezik, mert benne folyamatosan részecskék lépnek elő ebből a „semmiből”, s válnak szinte azonnal újra semmivé. A tudomány ma azt állítja, hogy a „kvantumvilág” formálta meg az univerzumot is, minthogy a semmi fluktuációjának köszönhető a létezés. Anyag és antianyag, elektron és antielektron stb. – ezek az egymást kölcsönösen megsemmisítő működésük során a lét és a nemlét pulzáló viszonyában engedték szabadjárá az univerzumot.

Ha viszont az univerzum az Örökkévaló műve, akkor egy igen érdekes működési elvet eszelt ki. Az univerzum létezés állapotába hozásához ugyanis meg kellett találnia azt a pontot, amelyet megérintve létrejöhetett a csoda. Isten tehát megkereste ezt a pontot, szavával adott egy lökést, s az univerzum ennek következtében potenciálitásból a valóság állapotába került. Habár e lökést megelőzően még nem létezett a tér geometriája, a teremtés megindításának feltételeként már létezett az, amit Mózes első könyvében a „Legyen” szó fejez ki. Természetesen Isten nem beszélt, nem mondta ki a szavakat, mivel nem volt szüksége erre a gesztusra. Ez csak a világ megteremtése után vált szükségessé. A „Legyen” tehát képletesen értendő, az Első mozgató erő kifejtő hatásaként. A világ történetét azután már az emberek írták tovább. A „Legyen” mellett azonban ott volt még egy másik szó is, amely a létezés első pillanatát fejezi ki, ez pedig nem más, mint a „Kezdetben”. Ha a Genézis (*A teremtés könyve*, azaz a *Brésít*, görögül: *Genesis kosmou*) első pillanatát állítjuk szembe az utolsó – az általunk szimbolikus képi formában bemutatott – nemlétezés pillanatával, azonnal láthatóvá válik, hogy az utóbbi miként kapott helyet az előbbiben, hogy a nemlét nem vált semmivé a létezés megjelenésével. A világ keletkezését megelőző nemlétet mindnyájan „átéljük” a halál tapasztalatával. A világ nem tölti ki dimenzióinak egészét a léttel, hanem mint tapasztalhattuk, nemcsak fizikai értelemben, de mindenhol helyet hagy a még-nem-lét idő- és térnélküliségének is. Ebből levonhatjuk a következtetést, hogy a lét feltétele ma is a nemlét.

Most ugorjunk egy nagyot. Amióta a művészet szabaddá vált, s nincsenek megrendelők, akik előírnák a művészeknek a feltételeket, az alkotásokat meghatározott általános elvek, irányzatok, hitek, elvárások stb. alapján hozzák létre. Malevics az elsők között csatlakozott a „szabad művészek” társaságához. Habár erre nem mindig éreztek késztetést, a művészek időnként programokban és kiáltványokban tették közzé elképzeléseiket. Tudjuk, mi volt Malevics szándéka a *Fekete négyzettel*, hiszen szuprematista téziseit a művészettörténet számon tartja. De nem említettük még saját szándékunkat. A műalkotásokkal szemben a képek meghatározott alkalmi céllal rendelkeznek. Az

univerzumunk keletkezését megelőző pillanat című képpel az volt a célom, hogy valaki számára olyan ajándékként működjön, amelyet még soha senki nem kapott.

Egy nagyon is konkrét alkalom indította el e kép létrehozásának gondolatát. Habár a világ számára egy ilyen lehetőség nem tűnik jelentősnek, mégis úgy gondolom, ennél nincs jelentősebb, mivel éppen úgy egy kezdetet készít elő, mint az univerzumot megelőző nem-lét. Egy jó barátom fiának, Benjáminnak Mariannal való házasságára készítettem ezt a képet, előbb csak gondolatban, majd ezen írásban részletesen is értelmezve, irányt mutatva a megajándékozottaknak saját gondolataik artikulált kifejtése és a személyiségüket szimbolizáló két gondolati szál egybebe-fűzésének megkönnyítése érdekében. Minden érzéki jelenség csak a nyelvi értelmezésével együtt alkot egységet és egészet, ahogyan a házastársak is egymás felei (lásd: feleség). Szöveg és kép tehát csak együtt tekinthetők értelemegésznek. A társadalmiságunkat bizonyító nyelv irányítja és értelmessé artikulálja a biológiai alapokon nyugvó látásunkat, s amit így érzékelünk, az jelenik meg jelenséggént. Minden alkalommal, ha egy festmény értelmezésében bizonytalanság adódik, a „szakemberekhez”, a művészettörténészekhez lehet fordulni. Ők pedig a képjelenség vagy a műalkotás készítőjének indítékát, célját igyekeznek feltárni. Ezzel szemben a filozófus-esztéta maga vállalkozik az értelmezésre (önértelmezésre), de egy általános szinten. De míg az utóbbiak úgy gondolják, hogy az alkotó szándéka és a létrejöttének kora tekinthető az értelmezés tekintetében mérvadónak, az állítja be gondolkodásunkat és értelmünket a megfelelő irányba, mert benne keresendő a műalkotás szellemi genezise. Újabban a pszichológusok is bejelentették igényüket az alkotók pszichéjén keresztül műveik értelmezésére. Habár az alkotói szándék a műalkotás eredetének csak a tervrajzát hordozza magában, ami bennük a műalkotás létrejöttét megelőzően jelen van, olyan pszichés állapot, amely segít megmagyarázni a műalkotás érzéki-tudati sajátosságait. De közel sem ad magyarázatot mindenre.

A csillagokkal az emberek már jó ideje közeli viszonyban állnak. Mivel különleges ajándékot akartam adni, be kellett bizonyítanom, hogy ez a fekete folt, amelyet készakarva formáltam ilyenre, emlékeztetvén a nézőt Malevics fekete négyzetére, bármikor más jelentéssel, más tartalommal, más jelenséget jeleníthet meg. Nem lehetséges egy színt vagy egy formát kisajátítani egy tartalom vagy jelentés érdekében. De egyben arra is rá akartam mutatni, hogy az a négyzet a művészettörténet értelmezésében alapvetően különbözik saját képfelfogásomtól. Ez utóbbi ugyanis olyan létezőt jelenít meg, amelynek lényege éppenséggel az a még-nem-létezés, amely potenciálisan mindent magában hordoz. Én ugyanis nem műalkotást szerettem volna létrehozni, hanem egy képjelenséget, amely a lehető legteljesebb formában állítja a néző elé „tárgyát”. Az azonosság Malevics festménye és az én képem között csak látszólagos, mivel egészen eltérő dolgokról van bennük szó. Malevics nem képet, hanem műalkotást akart létrehozni, míg én ragaszkodtam a képjelenséghez. Egyfelől, amíg a XIX. század végéig e kettő szinte ugyanazt jelentette, mára a különbség közöttük óriásira nőtt. Ezt éppen Malevics tette nyilvánvalóvá a „tárgyatlan művészet” programjának a meghirdetésével. Másfelől a nyelv képes megkülönböztetni az érzékileg megkülönböztethetetlen dolgokat is egymástól. A különbséget ebben az

esetben a magam részéről abban a még-nem-létben álló várakozásban leltem meg, amely univerzumunk kialakulását megelőzte, s amiről Malevics még nem is tudott. Akár Isten akarata és tevélegessége, akár egy semmiből keletkezés eseménye előzte meg univerzumunk kialakulását és benne világunk kibontakozását, azt nem lehetett előre tudni, mivé lesz, ami létrejön. Isten éppúgy teli lehetett várakozással a teremtés előtti és utáni pillanatban, mint az önmagát kibontó univerzum egyik általa teremtett, Isten mellett önmagát is teremtő szülöttje, az ember. Az időben változó világot ugyanis Isten sem ismerhette meg annak e dimenzióban való kiterjedését megelőzően. Ha Isten mindentudó lett volna, már nem érthette volna meglepetésként az ember hűtlensége, törvénytelené válása, s nem kellett volna Noénak megmenetnie az emberiséget és mindazt, amit Isten teremtett. De a fiát sem kellett volna elküldenie megváltóként.

A tudomány is képes visszatekinteni a múltba, hiszen az univerzum távoli sarkaiból hozzánk érkező fény elképesztően hosszú utat tett meg. Az első fénysugár útja talán tovább tart hozzánk, mint amilyen idős maga az univerzum. Ha az univerzumban a hatásoknak és az összefüggéseknek ilyen hatalmas időre van szükségük, akkor előfordulhat, hogy egysége felbomlik, ha nincs semmi más, ami egyben tartsa. De ezen a szinten már az egység fogalmának a tartalma is bizonytalan.

II.

„2017. 10. 26.

Kedves Kollégák, barátok, érdeklődők!

Találkozunk 2017 november 5-én (Tóth Endre születésnapján), az Artpool P 60-ban, (Budapest, VI. Paulay Ede utca 60.), délután kettőtől este nyolcig, a dokumentumok az 51-es körzetből

A SEMMI JELENLÉTE című eseményünkön.

a Kapolcson megvalósult projektről bővebben lásd az esemény weboldalait:

<http://artpool.hu/K51/2017/index.html>

és

Nagy Kristóf - Schuller Gabriella - Szirmai Anna írását a Balkon 2017/6 számában

http://artpool.hu/K51/2017/balkon-2017-6_33-36.pdf

»A Tüntetés / Kitüntetés / Semmi projekt – a kiállítótér hűvös biztonsága helyett a közterület kiszolgáltatottságát felvállalva – az Artpool kutatási területéhez tartozó gondolati struktúrák felhasználásával, új kurátori rendezőelvet követve valósított meg egy 21. századi művészeti jelenlétet.«

Üdvözlettel:

Galántai György kurátor
és az Artpool munkatársai

A semmit mindig valaki tapasztalja meg és ezért az a számára valóan „létezik”. A semmit tehát érzékeljük vagy elgondoljuk, ami annak a jele, hogy a semmi nem teljesen semmi, ha a gondolkodásunk tárgya lehet, jóllehet nem érzékeljük a maga tulajdonképpeni értelmében, csak hiányként és ezért nem is jelenik meg gondolatainkban másként, mint szavak és szimbólumok formájában. Az abszolút értelemben vett Semmi mindent tagad. Ennek ellenére, az én semmim nem biztos, hogy mások számára is ugyanilyen semmiként jelenik meg, s fordítva; mások semmi-érzete és a semmivel kapcsolatos tapasztalata nem minden esetben ér el hozzám. Semmiről csak az ember viszonylatában beszélhetünk, mert ha ez a nemlétezés létezik, akkor azt csak az ember képes valamiként megragadni.

A szó, hogy *semmi*, mindenki számára érthető, de nincs tulajdonképpeni jelentése, ahogy egyetlen szónak sincs, ha nem kerül konkrét nyelvi kontextusba, mert nem vonatkozik semmire sem. A létezés hiányának vagy ürességének a tapasztalata mindig konkrét szituációk alkalmával kerül elő, ám csak azért létezhet, mert efféle tapasztalatokkal mások is rendelkeznek. Ezért állíthatjuk, hogy létezik a kollektív semmi is, amely már egy közösség egészét érinti és társadalmi-kulturális szinten működik.

A semmi a mindent tagadásával válik valamivé, ezért a *létezik* és a *van* fogalmának az ellenpólusa. Mivel e szó mindent tagad, magát a tagadást is, ezért önmegtagadó, azaz önellentmondásos fogalom. Amíg a *nincs* fogalma meghatározott kontextusban, bizonyos dologra vonatkozik, a *semmi* úgy működik, mint egy „negatív fekete lyuk”, amely mindent eltávolít magától, mindent kilök a létezésbe és szó szerint nem tűr meg magában semmit sem. Amikor azt érzem, hogy „nincsenek gondolataim”, hogy „üres a fejem”, mert nem gondolok semmire, akkor éppenséggel nagyon is gondolok valamire. A semmi valamiként arra mutat rá, hogy a nyelv mindent képes szavakban megformálni, s ez alól a semmi sem kivétel. A semmi egymagában ellenpólusa mindennek, s ha éppen nem gondolunk semmire, akkor akár azt is mondhatnánk, hogy a semmire gondolunk. Ez persze paradoxon. Nem véletlenül hozta zavarba ez a szó a filozófusok több nemzedékét is, hiszen ellentmondásosságát sohasem sikerült teljesen felszámolni.

Fizikai értelemben a (világ)űr és a vákuum szóban is a semmi jelenik meg, de ma már tudjuk, hogy jogtalanul, mert a világ úgynevezett üres terei nem üresek. Ürességérzetünknek sem a semmi az oka, hanem nagyon is valami. Azért érzünk magunkban ürességet, mert tudjuk, hogy máskor érzéseink és a hozzájuk kapcsolódó gondolataink folyamatos áramlásukkal előntenek bennünket. Lelki kiüresedésről azonban csak metaforikusan beszélünk, mivel ez az állapot valamilyen érzésnek a hiányát vagy egy nemkívánatos érzés megjelenését jelzi.

Amikor az agyunk nem termel megfelelő mennyiségű endorfint (*endogén opioid peptid*) a hipotalamuszban, boldogtalanunk érezzük magunkat. Ez könnyen vezet depresszióhoz vagy az élet értelmetlenségének érzetéhez, azaz a semmi megjelenéséhez, ami viszont arra utal, hogy az emberen eluralkodó semmiérzés, az üresség érzete, a kiegészítés a biológiai működésében bekövetkezett hibának, az elme egy állapotának, működési zavarának tudható be. Ezek szerint a semmi tapasztalata

alapvetően biokémiai eredetű. A szorongás, amely az endorfinhiány következménye, az élethez nélkülözhetetlen kémiai vegyület hiányának a jele. Az ilyen és hasonló magyarázatokkal a tudományok kivették a kezdeményezést a filozófusok kezéből.

Azoban némileg más a helyzet a semmi tudatával, illetve a semmiről való ismeretekkel. Nem kellene megfélemednünk arról, hogy azért látunk és hallunk, mert tartósan semmi sem akadályozza a látásunkat és a hallásunkat. Figyelmünk tárgya és szemünk között nincs olyan, ami a jelenlétével lehetetlenné tenné az érzékelést. Ez bizonyítja azon korábbi állításunkat, hogy a semmi tudata nemcsak negatív, de pozitív karakterrel is rendelkezik. A semmire azonban ennek ellenére többnyire némi félelemmel gondolunk. Riaszt bennünket, mert úgy érezzük, nehezebb hozzá viszonyulni, mint valamihez, ami létezik. A félelmetes semmi tudatát, avagy lelkünk ürességét ezért vagy Istenbe vetett hitünkkel, vagy valami másféle, bármikor előrángatható hittel igyekszünk feloldani. Igazán nagy bajt akkor tapasztalunk, amikor a hitünk tárgya válik semmivé, másként megfogalmazva, ha elveszítjük a hitünket, mert akkor egész világunk omlik össze s válik semmivé. Ez ellen is van azonban védekezés, hiszen a hitünket efféle tények nem rendíthetik meg.

A semminek igencsak terjedelmes szakirodalma van, ami érthető is, ha arra gondolunk, hogy a semmi az élet legkülönbözőbb területein van jelen. A fizikai és/vagy filozófiai értelemben vett semmi mellett még sokféle semmit ismerünk. Lelki ürességünk mellett számolunk a halál semmijével is. De emellett ott van az idővel keletkező semmi, a felejtés semmije, amely a változással együtt a korábbi létmódokat, létformákat, összefüggéseket és jelenségeket, ismereteket és tudásokat, s legfőképpen bennünket is megsemmisít. Természetesen a korábban oly jelentősnek gondolt érzelmek elmúlását is ismerjük. Jó ismerősünk képzeletünk és álmaink semmivé válása. Elménk képei maguk is a semminek egyfajta megnyilvánulásai, s még inkább azzá válnak, amikor elfelejtjük őket, vagyis nyomtalanul felszívódnak és teljesen semmivé válnak. Amire nem emlékezünk, az vált a legteljesebb mértékben semmivé. A semmik szinte végtelen mennyiségben vesznek körül bennünket és az élet legeltérőbb területein találkozunk velük. A semmi ott van a tegnapijainkban, az elmúlt pillanatban, várakozásainkban és azok beteljesülésében is. Alig van valami, amit valamiként megragadhatnánk, amit szembe állíthatnánk ezzel a rengeteg, az idő múlásával egyre csak gyűlő semmivel. Az emlékezésnek a görögök a Mnemoszüné nevet adták. Úgy gondoljuk, hogy emlékeztünk mindig szorososan kapcsolódik tárgyához, hiszen mindig valamire emlékezünk, valamire gondolunk vissza. Eközben számtalanszor vesszük észre, hogy két emlékkép közötti hosszú időszakról semmi sem maradt meg bennünk, illetve csak a semmi az, ami az emlékek helyén áll. Emlékeztünk csupán villanások az idő folyásában. Érezzük az életünkben keletkezett hatalmas űrt, amit az emlékképeink alig-alig szakítanak meg. Amire nem emlékezünk és amiről nincs tudomásunk, mert átadtuk Léthének, a felejtésnek, az számunkra valóan nincs és ezért maga a legteljesebb semmi, ami még nyomot sem hagyott bennünk, csak e nyom hiányának ismeretét.

De mindennek az ellenkezőjét is bátran állíthatjuk. Amit egy adott vonatkozásban semmiként nevezünk meg, mert már/még nincs, s mert megragadhatatlan, megtapasztalhatatlan, kommunikálhatatlan és megjeleníthetetlen, az mindig *vala-*

mi. Nevet adunk az ilyen semmiknek, kijelöljük a helyüket, amikor általános formában beillesztjük világunk rendjébe. Ahogyan a szavak közötti elválasztásnak is a tagolás a szerepe, úgy e semmik is a létezés tagoló funkciót töltenek be. A téridő kitöltetlensége teszi lehetővé, hogy megjelenjenek az emlékek, mivel ha mindenre emlékeznénk, akkor egy végtelen emlékezetfolyamba vesznénk bele.

A névadás csak olyan dolgok esetében lehetséges, amelyeket meg tudunk különböztetni, amelyek tehát valamiként mégis léteznek, hiszen tulajdonságaik, helyük, működési módjuk és viszonyaik is vannak. Mi több e semmiknek – így többszám-ban, megkülönböztetve őket a helyük és szerepük szerint – saját terük vagy területük és időbeliségük van. Ahogyan emlékezetünk semmije is többnyire két emlék közötti szünetként működnek, más semmik is hasonlóképpen a létezés fényében aktivizálódnak. Nem is képzelhető el, hogy a *semmi* csak úgy a *semmiben lebegjen*, hiszen világunk minden jelenségének kijelöltük a helyét és idejét, valamint a kiterjedését. Ez pedig azt jelenti, hogy a különböző helyeken felbukkanó semmik eltérő dimenziókkal és tulajdonságokkal rendelkeznek, különböző értékek hordozói, attól függően, hogy az élet mely területén bukkannak fel és mihez kapcsolódnak.

Az, hogy „a semmi nem semmi”, további bizonyítékot követel. Vegyük példának a matematikában használatos semmit. A 0, illetve a nulla (*nullus*) vagy zéró (arabul: *szifr*=üres, majd olaszul: *zefiro*=zéró) semmiként való értelmezése természetesen szimbolikus, hiszen ez egy jel, s nem maga a Semmi. Mégpedig mint közismert, a matematikából származó és elsősorban ott is használatos jel, amely egy a számsorban lévő mennyiség helyét jelöli. Fizikai értelemben a matematika is semmikkel dolgozik, amennyiben a számok materiális értelemben nem létező dolgok. A virtuális, azaz taktikusan nem létező helyek egy társadalmilag új területe az internet, amely ma már alighanem a leggyosabban árulja el nekünk, hogy a matematikai semmi, azaz a nulla mikor és hol született meg, vált „valamivé”, életünk lényeges alkotóelemévé. A virtuális világokon belül virtuális dolgok léteznek. Ezek materiális értelemben nem valóságosak, ám ezek a „semmik” mégis lényeges befolyással vannak valóságosnak vélt életünkre. Az interneten elolvashatjuk, hogy a nullát, azaz e helyi értékkel rendelkező semmit már a maják is ismerték, s hogy Európába az arabok közvetítésével, Indiából érkezett meg, minthogy az indiai matematikusok ötlötték ki. Más feltevések szerint a sumérek használták először, akiktől átvették a babiloniak, ahonnan azután átkerült Indiába, majd onnan nyugat felé haladva a XII. században Európába is eljutott. De a matematikai nulla csak az egyik lehetséges semmi. Jól tudjuk, hogy nemcsak a számsorban bukkannak fel, de az eredmény is lehet semmi, nulla, avagy a helyes levezetés ellenére is érvénytelen.

Persze, mint kimutatták, az egyes társadalmak az ősidőktől kezdve ismerték a semmit, s folyamatosan küzdöttek is ellene. A semmit vagy a nemléte, az elmúlást, más néven a halált megalázónak és elfogadhatatlannak tartották, mert úgy vélték, ez a hordozója a végső és mindent megsemmisítő Semminek vagy nemlétnak. Ezért szinte kivétel nélkül minden korai társadalom valami létezőt állított a halál semmi-jének helyébe, amit a temetkezési szokások őriztek meg. Minthogy a halál semmije elgondolhatatlan, kényszerből *valamit*, az életből ismert világ tükörképét képelték

a semmi helyére, „másvilágként”. Ezért helyeztek a halottak mellé ételt, italt és különböző hétköznapi használati eszközöket. A halált követő létmódot és a helyét tehát korán kijelölte az ember (kizárólag) a maga számára, mégpedig a földben, ott, ahonnan minden előjön, s ahová akaratumk ellenére is folyamatosan minden vissza-kerül, ami valaha is világunkban létezt nyert. A *Halotti beszéd* így fogalmaz: „*Ysa pur es chomuv uogmuc* [bizony por és hamu vagyunk]. Nos, azért a por és a hamu is csak valami, még ha az emberi élet szempontjából nézve semminek is tűnik.

A halál éppen úgy *valami*, mint a fizikai értelemben üres tér, amely az univerzum nagy részét kitölti, ahol nincsenek nagy számban elemi részecskék, atomok, molekulák vagy összetettebb létformák. Az univerzumot a minden irányban terjedő elektromágneses hullámok, a fény sugárzása tölti ki, ami a látásnak és a vizuális érzékelésnek a feltétele. A világűr nem abszolút nulla fokos (-273.15 C fok, fahrenheit-skálán -459,67 fok), ami szintén annak a jele, hogy benne elemi részecskék találhatóak. A tudósok ma, a XXI. század elején úgy gondolják, hogy univerzumunk nagyobbik részét a láthatatlannak nevezett anyag és energia tölti ki. Mi ez a láthatatlan anyag és energia? Talán ez is a semmi egy formája, azaz egy megnevezhető, de a létezés eddig ismert kritériumaival nem rendelkező létmód? Természetesen nem kizárt, hogy valami egészen másról van szó, ám ma még ezt a jelenleg fennálló ismerethiányt is a *semmi* egy módozataként értelmezhetjük, ami azon nyomban, hogy megfejtést nyert, konkretizálódik és *valamivé* válik. Ám valamiféle pozitív értelemben vett létezését mégiscsak mutat ez a sötét anyag és energia, hiszen már neve is van s bizonyos tulajdonságait is ismerjük.

E példákából az látszik, hogy az egyes semmik nem cserélhetőek fel egymással, s a halál semmijének helyébe nem állíthatjuk az atommag és a protonjai közötti ürességet vagy az élet más területén jelentkező léthiányt. Az egyes semmiknek helyük és idejük, valamint tulajdonságaik, s bizonyos értelemben karakterjegyeik is vannak, amelyek alapján megkülönböztetjük őket.

A világegyetemnek az egyetlen pontból való születését, azaz a *Nagy Bummot*, más néven az *Ősrobbanást* – alighanem éppen e semmi zavaró jelenléte miatt – igyekeznek a fizikusok megcáfolni és alternatív univerzumkeletkezéseket és -létmódokat felállítani. Ez azt jelenti, hogy egy, a mi logikánk szerint abszurd állítást – a semmiből keletkezést – igyekeznek felszámolni, s a világegyetem kezdetét abszolút nullapontként vagy kizárni vagy valamilyen logikusabb rendszerfolyamatban megragadni. Ha viszont a genezist megelőző állapotot is bevonják jelen világunkba, az azt jelenti, hogy megpróbálják azt is részévé avatni, ami rajta kívül esik. Nehéz ugyanis elfogadni, hogy a semmiből keletkezett minden, és még a tér és az idő kezdete is egy ilyen nulla ponthoz köthető, hiszen ennek a feltételezése nem engedi meg a további olyan kérdéseket, hogy mi volt az ősrobbanás előtt; hol, milyen közegben helyezkedett el az a helyszín, amely kitüntetettként ennek az eseménynek a kiindulópontjává vált; miben terjedt ki az univerzum, ha nem a már létező térben? Az ilyen kérdéseknek ugyanis elejét veszi az a tény, hogy ebben az esetben a semmit szó szerint kell érteni, azaz olyan „létmódként”, illetve nemlétezőként, amely nem tartalmazta még sem a teret, sem az időt, ami azt jelenti, hogy nem állítható róla semmi

sem. Azt ugyanis könnyű belátni, hogy a létezés dimenzióinak hiányában a létezés lehetetlen. Ám ez a „semmit (sem) állítás” mégiscsak egy viszonyban állást jelent (a nemnek az állítása, azaz a létezésnek a tagadása). A nyelv is ismeri a lét és a nemlét játékát, amikor olyan megfogalmazásokat tesz lehetővé, hogy: „mi állítjuk, akik léteünk, egy olyan dolgról, amely nem létezett s ma sem létezik, hogy valamikor mégiscsak létezett, mégpedig semmiként, azaz nemlétezőként. Egy létező (személy) állítja a nemlétet létezőként, mégpedig az időn és a téren kívüliként”.

Ezt a gondolatot általánosíthatjuk is, hiszen minden tagadás, minden nullát, semmit, zérót és nemlétet állítás egyben valamire vonatkoztatás is. Ha pedig egy állítás vonatkozásban áll valakivel vagy valamivel, akkor annak létezik egy alanya, egy kölcsönviszonya, egy tere és ideje, amelyben aktualizálódik. A semmi vagy a nulla megvonásként is állítja saját ellentétét, hogy ugyanis aminek a létét megvonja, az valamilyen módon mégiscsak létezhet. Akár egy ezzel ellentétes állításban is jelen lehet a létezése, egy olyan állításban, amelyben azt mondjuk, hogy valami igenis létezik, s nem pedig nem-létezik (pl.: Isten vagy éppen az ősröbbanás nullapontja). Az ember azért nem képes a halál tényét elfogadni, mert az mindennemű viszonyulást lehetlenné tesz. Márpedig – mint látjuk – a legkülönbözőbb semmikhez és nullákhoz vagyunk képesek viszonyulni, csak ahhoz az egyhez nem, amely önmagunk nemlétét tételezi. Az ugyanis magának a viszonyulásoknak a teljes megszűntét, azaz semmivé válását jelenti. Aki semmihez és senkihez sem viszonyul, az valóban nem létezik, kivéve ha valaki számára mégis megjelenik tudatának tartalmaként. A múltunkhoz, elhunyt személyekhez, nemlétező dolgokhoz való viszonyunk egyoldalú, de mégiscsak viszony. Elvetjük vagy felidézünk, de valamiként viszonyulunk (még/már) nem létező dolgokhoz is.

„*Ex nihilo nihil fit*”, azaz a „semmiből nem lesz semmi”, állítja régóta a filozófiai mondás. És erre mit válaszoltak korunk asztronómusai? Azt, hogy a világ a Nagy Bummból, a „Nulla pontból”, vagyis egyetlen pontból, azaz a nulla kiterjedésű Semmiből keletkezett. Ehhez nagyon hasonlót állított a Biblia is azzal, hogy Isten egyetlen szavára, hogy „legyen!” és/vagy hat napi munkájával a Semmiből létrejött az ember világát megalapozó fizikai „valóság”. Tegyük hozzá, ezzel a fizikai teremtéssel a valóság nem lett befejezve, folyamatosan létrejön és egyben ugyanilyen tempóban válik semmivé is.

Igencsak érdekesen alakul azonban a filozófiának és a tudománynak a semmiről folytatott vitája. Az újkori filozófiában elsőként Kierkegaard írt a semmiről. Azután Heidegger is feltette a kérdést a Semmire vonatkozóan. Heideggert azután Sartre követte a *Lét és semmi* megírásával. Ez azt igazolja, hogy a semmi, egyfajta ellenpólust alkotva, aktívan részt vesz világunk alakításában, hiszen csak azért lehetséges róla vaskos könyvet írni, mert eltérő létmódjai vannak és ennek megfelelően a hozzá való viszonyunk is sokféle lehet. A filozófia alapfeltételezése, hogy a nyelvi tapasztalat és eszközei, a logika, a kauzalitás, a fogalomképzés elegendő ahhoz, hogy a „valóságot” (környezővalóságunkat) megismerjük és megértsük. A fizika és az asztronómia viszont lépésről lépésre fedezi fel környezővalóságunk és a kozmosz távoli tájainak közös fizikai alapjait. Folyamatosan rendkívüli erőfeszítéseket tesz

annak érdekében, hogy az egyes részleteket egyre pontosabbá tegye és beépíthesse tudásunkba. Elmék ezrei dolgoznak azon, hogy megértsük a fizikai valóságot. Ebben a nyelv mellett a matematika van a természettudósok segítségére. Nyelv és matematika egyaránt eszköze és feltétele az emberi önmegértésnek és önkifejezésnek. A semmi megtapasztalása ezen eszközök segítségével olyan, mint a földművelés. A tapasztalat ugyanakkor nemcsak tudás, de érzés is. Csak akkor értjük meg, miként válik a magból növény, ha a földet eszközeinkkel a lehető legalaposabban műveljük meg, s figyelemmel kísérjük munkánk eredményét. Minél összetettebb és alkalmazhatóbb eszközöket használunk, annál jobb eredményt érünk el. Ebben az esetben a megfelelő eszközök alkalmazása a semmiről való tudás mennyiségi növekedését hozza magával.

Ne gondoljuk azonban, hogy a *Semmit*, a *Nemléte*t, a *Lét hiányát* magunk nem éljük át közönséges mindennapjainkban éppen úgy, mint a filozófia vagy a fizika a maga eszközeivel. Ugyanúgy a semmi falába ütközünk bele, mint ezek a társadalmilag hitelesített tudásmódok. Azt már tudjuk, hogy a semmit elképzelni olyan feladat, amelyre tudatosan nem vagyunk képesek, mivel gondolkodásunkat, figyelmünket mindig meghatározott dolgokra irányítjuk. Heidegger és Sartre sem volt képes másként beszélni a semmiről, mint társadalmi létezésünk szavaival, fogalmaival, kifejezéseivel, összefüggéseivel, logikájával. Ezt egészítették ki egyéniségükkel, személyiségükkel és tapasztalataikkal, létrehozva a saját filozófiailag kielélt semmijüket, ami különbözik más filozófusoknak és tudásmódoknak, például a buddhizmusnak a semmijétől. A semmi megértéséhez nincsenek különleges érzékszerveink, tárgyi eszközeink, amelyeket igénybe vehetnénk, ahogyan tesszük ezt a világunk létező dolgaival. A semmi azonban eszköztelenül is ott van körülöttünk és bennünk. Például a múlt és a jövő tudatának formájában, amelyek között a jelen létezőként alig valami, csak egy pillanat, amely máris tovaröppen, hogy múltként újra semmivé váljon: még nem létből már nem létté átalakulva. Ha elménk működését nézzük, az nagyjából az ilyen és hasonló nemlétező dolgokra irányul. A múlt az idővel mérhető, ami azt jelenti, hogy a már nem létezőket az idő távolságával szokás egy előre meghatározott lineáris, úgynevezett kauzális és történeti sorrendbe állítani. Mintha az egyes nemlétek a térbeliséghez hasonlóan meghatározható távolságban helyezkednének el tőlünk, (a jelenben) létezőktől. Ugyanezt a jövővel kevésbé tudjuk megtenni, ami arra utal, hogy a múlt olyan semmi, ami valamiként mégiscsak elér a mába, míg a jövő, miután csupán ígéret, még annak ellenére sem fedezhető fel jelenünkben, hogy tudjuk, már mindjárt itt van, s bekövetkezte elkerülhetetlen. Csak utólag ad hírt jelenlétéről, mindig akkor, amikor megszűnik az lenni, ami volt. De amíg lényegét, jövő voltát őrzi, a jelenben csupán vélekedés, feltételezés, ígéret, szándék, akarat minden, ami a jövőre vonatkozik.

Carnapnak, a logikai empirizmus egyik legjelesebb képviselőjének a válasza a heideggeri metafizikára az volt, hogy a metafizika értelmetlen. Minthogy a metafizika a filozófia egyik leglényegesebb területe volt két és félezer évig, Carnap a filozófiáról mint tudásmódról mondott ítéletet. Mit állít biztosan a filozófia, ha egyszer ahány filozófust csak ismerünk, azoknak mindegyike mást állított a világról?

Az egyes filozófusok saját filozófiájuk kidolgozásával gyakran egymást is cáfolják, azaz egymás tanait megsemmisítik. A tudomány viszont a tudás kollektív felépítésére törekszik. De tudjuk, egyik tudásmód sem úszta meg, hogy a többi ne igekezzen alapjaiban megcáfolni, hiszen a filozófusok is gyakran negatívan nyilatkoznak a tudományról. Annak ellenére, hogy a katolikus egyház elismerte a *veritas duplex* elvét, a tudománnyal szembeni kritikai éle napjainkban is meg-megmutatkozik. A tudományra szintén az a jellemző, hogy miközben hol ezt állítja, hol pedig azt – például a nehézkedési erővel, a gravitációval kapcsolatban Newton és Einstein egészen eltérő választ adott –, elvárja, hogy igazságait fenntartások nélkül elismerjük. A tegnap tudományos tudása mára semmivé foszlott. Minthogy „a tudomány mindig csak megközelíti a valóságot, s arról csak hozzátétőleges igazságokat képes állítani, miért higgyünk neki?” – teszi fel a maga szempontjából jogos kérdést egy vallásos személy, miközben persze maguk a vallások is belső és egymás közötti vitáktól hangosak. A vallás magát tartja a legősibb tudásmódnak. Olyan tudás birtokában érzi magát, amely minden társadalomban felbukkant, hiszen nem ismerünk olyan emberi közösséget, amelyben legalább a vallásos hit valamilyen csírája ne lenne jelen. De ezek a vallásos hitek és nyomukban a kultuszaik úgyszintén alapvetően különböznek. Nemcsak egymástól térnek el, de koronként és kulturális fejlettség szerint is felismerhetően egyre kidolgotottabbakká és komplexebbekké váltak az idők folyamán, miközben többségük ugyanabba az irányba, a monoteizmus felé haladt. De ez sem akadályozta meg, hogy az egyistenhit még az előtt, hogy megszilárdulhatott volna, szét ne szakadozzon, s gyakran hívei ellen forduljon (mártírok, rituális gyilkosságok, öngyilkos merénylők). Ám, ha ezen tudásmódról azt állítjuk, hogy nem tudnak semmit, hogy tudásuk megbízhatatlan, akkor visszajutunk az őskorba, egy még egységes, ám az állatokétól alig különböző tapasztalati ismerethez.

A fizikusok és az asztronómusok azt mondják, a világot nagyjából a semmi teszi ki. Két elemi részecske, kvark, foton, elektron stb. között nincs semmi, csupán egy a méreteikhez képest hallatlanul nagy távolság. Ezek szerint a távolság maga is semmi, amit azonban képesek vagyunk mérni. Pontosabban mondva, ma úgy tudjuk, hogy ezen elemi részecsekék között az Úr az úr. Az Úr azonban nem Semmi. A világ tágulása arra utal, hogy a tér is valami, minthogy képes tágulni. És hol, illetve miben tágul? Az időben. Persze, ezek a szavak és jelentéseik a mi képzeletünkkel keletkeztek és ott érvényesek. Amint olyan területre lépünk, amely nem a humán létezésünk tapasztalataira épül, a szavak jelentése kétségessé válik. Az ekevas vagy a lándzsa nem alkalmas a földön kívüli létezés, például az űrhajósok eszközeként funkcionálni. Mit csinálunk tehát, amikor kilépünk földi létünk komfortzónájából? Szakfandert öltünk magunkra, azaz magunkkal visszük az idegen világba komfortunkat biztosító eszközeinket, hogy létadottságaink tekintetében semmi se változzon. A szakfander fizikai világunkat helyettesíti és egyben reprezentálja, beburkol bennünket, s megvéd a világúr semmijétől, azaz a hidegétől és valamijétől, a sugárzásától. A szakfander akár egész földi világunk szimbóluma is lehetne, ha nem a modern tudomány eszköze lenne.

A kozmológiában Lemaître ősrobbanásra vonatkozó elképzelése a XX. század második felében standard elméletté vált. Ennek az elgondolásnak az alapját Einstein relativitáselméletének az egyenletei adták meg. Ám ez az elképzelés némileg egy mechanikus elképzelésen is alapul, nevezetesen azon, hogy amikor Edwin Hubble felfedezte a vöröseltolódást a kozmoszban, vagyis azt a tágulási folyamatot, amely napjainkban is tart, megpróbálták az idő másik irányába, az univerzum korábbi időszakaira, a múlt egészére is visszavetíteni. E mechanikus múltba való visszavetítés eredménye természetesen egy (vektor segítségével modellezett) nullapont lett, ahonnan a világegyetem tágulásának téridőbeli kezdetét számítani lehetett. A világegyetem e pontból számolva 13,8 milliárd évesnek bizonyult. De azután a kétezres években konkurens elméletek bukkantak fel, amelyek logikai alapon vagy számítások segítségével megkérdőjelezték ezt a kezdőpontot. Ha egy még újabb elmélet következtében netán valamikor megdőlné az ősrobbanás koncepciója, akkor újra a nulláról kezdenék felépíteni a kozmológusok és a fizikusok univerzumunk időbeliségét, térbeliségét, egész működését és történetét. A 0 tehát ebben a vonatkozásában egész világunkat meghatározó kérdésként merül fel. Mi van akkor, ha minden másként történt, ha nem is volt ilyen nullapont? Akkor vagy másfajta kezdőpontot kell kijelölnie a kozmológusoknak, aminek segítségével az univerzum létezését és jelen állapotának magyarázatát fel lehet építeni, vagy olyan körmozgást kell feltételezniük, amelyben minden visszaáll korábbi állapotába, azaz visszatérünk az antik világ gondolkodásában gyökeret vert körforgáshoz, egyfajta pulzáló világmozgáshoz. Egy új *null*-ra vagy kiindulópontra, egyben viszonyítási pontra lesz szükségünk, ami eltér a korábbtól, ha a mostani hamisként lelepleződve a tudománytörténet süllyesztőjébe kerül és az igazság szempontjából *semmivé* válik. Feltéve persze, hogy a semmivé válás és a vele ellentétes univerzum kiépülése nem két szimultán párhuzamos folyamat, mert ebben az esetben a nulla pont, azaz a kezdőpont és a végpont válik *semmivé*, azaz 0-vá.

Tóth Endre és Galántai György projektje a semmiről a „0” jelének segítségével beszél (akár némán is, tüntetőablák segítségével). Ám ez a semmi egy létező dolog, semmit vagy 0-t jelölő jel segédletével válik érzékelhetővé (megjelöltté). A semmi a létezés különböző szintjei és formái között bukkan fel, s mint említettük, valami jelenlétének a hiányaként ismerjük fel. A hiány viszont pontosan megjelöli, hogy összefüggései tekintetében az adott semmi milyen területet foglal el, s miféle minőségben áll azon a helyen, ahová állítva lett. A nullák sorozata vagy sokasága, azaz több nulla nem feltétlenül jelent több vagy átfogóbb értelemben vett semmit. A matematikában azonban a sok nulla valóban sok helyet jelöl, és ezzel sok semmit is, amin e helyek betöltetlenségét kell értenünk. De előfordulhat, hogy a nullák sokasága a semminek a semmisségét csökkenti. Ha pedig a semminek nem jelöljük ki a helyét, akkor ez a semmi maga is semminek, érvénytelennek tekinthető, hiszen mint említettük, viszonyítás és hely nélküli semmi nem létezhet. Márpedig a semmi kisémmizése, azaz semmilétének a felszámolása a logika szerint éppenséggel valamit eredményez. A matematikai mínusz elvileg még a semminél is kevesebbet jelent, de ez a negatív létezés csak életünk bizonyos jelenségeinek esetében és ott is létező mennyiségként

alkalmazható. Amint a matematikában a nulla maga is tagadásra kerül, azonnal pozitívba fordul át s létezővé válik. De hiszen már a semmi jele is efféle semmivel szemben álló „valami”. A matematikában az üres, azaz mennyiséget nem jelölő hely nullával való jelölése a valóságos létezés nem jelentő, azaz semmire nem vonatkozó mennyiségnek a hiányát jelzi. Ne felejtjük el, hogy a matematikai számításokat csak vonatkoztatjuk valamire, de nem azonosítjuk a dolgokkal, bár az antik filozófiában ennek az ellenkezőjére is volt példa (Püthagoreusok). Önmagában, valamire való vonatkozások hiányában a matematika is semmi, olyan öncélú műveletek sorozata, amelyeknek nincs tárgya. Ugyanakkor a számok általános érvényűek, azaz nem sajátíthatók ki, mert függetlenek a taktilis valóság eseményeitől, jelenségeitől. A $2 \times 2 = 4$ minden vonatkoztatás hiányában is igaz állításnak számít. A matematika a saját törvényei szerint létezik, amely törvényeket a nagy matematikusok fedezik fel és vonják be világunkba. Ugyanez vonatkozik minden szelleminek tekinthető jelenségre, például az olyan fogalmakra, mint a fenséges, a célratorés, az akarat stb. Ám egy másik nézőpontból szemlélve a számok és a fogalmak mégsem teljesen semmik, hiszen nem elsősorban a hiányukkal, hanem velük végzünk nagyon is konkrét és gyakorlati műveleteket. Ha ez így van, akkor azt kell mondanunk, hogy a semminek különböző fokozatai vannak. Nem mindegy, hogy a számsorban egy nulla hol helyezkedik el, mert az adott hely határozza meg a segítségével kifejezett mennyiséget. Olyan viszont, hogy abszolút semmi, azért nincs, mert már azzal, hogy egy ilyen semmit feltételezünk, legalábbis nyelvi szinten létezés tulajdonítottunk neki, s a nyelvben való létezés már mindennek, ami ekként megjelenik, eliminálhatatlan alaptulajdonsága.

Arról is beszéltünk, hogy a semmi minden kezdet nullpontjaként nem rajtunk kívül, hanem bennünk található meg. Vizuális és auditív, s minden egyéb érzékelésünk nullpontját mi magunk alkotjuk. Belőlünk indul ki az érzékelés és bennünk is ér véget (válik semmivé), amikor valamit érzünk, arra reflektálunk vagy valamilyen ismeret birtokába jutunk. Minden ember saját egzisztenciájának, érzékelésének, tapasztalatának és tudásának a kiindulópontja, s minden, amit megtapasztal, megismer és megért, őbenne válik „valamivé”. Semmi nincs, ami rajtunk kívülként, bennünket semmilyen formában nem érintőként bárminemű léttel bírna. Amiről nincs tudomásunk és nincsenek ismereteink, amit nem vagyunk képesek elképzelni, kigondolni, megnevezni, kiszámolni stb., az számunkra nem is létezik. Ezért a dolgok, az új ismeretek gyakran a semmiből bukkannak fel előttünk, s váratlanságukkal meglepnek bennünket. Az Én, minden tudásának és ismeretének nullpontjaként találkozik nap mint nap olyan dolgokkal, jelenségekkel, eseményekkel, személyekkel, melyek korábban számára nem léteztek, nullák voltak. Az Én saját koordinátáinak nullpontjaként, azaz kiindulópontjaként más, korábban számára nemlétező dolgokat és jelenségeket fogad magába azáltal, hogy tapasztalatának, tudásának, ismereteinek, végül pedig, ha van neki, akkor a világának a részévé teszi őket. Úgy tágulunk magunk is ki, ahogyan világunk gazdagodik, s e gazdagság a semmiből bukkán fel, mivel többnyire nem számítunk rá.

Meg kell említenünk a semmi egy speciális aspektusát. Ez pedig nem más, mint az a terület, ahol a semmi először bukkant fel explicit módon, vagyis magában a

nyelvben és a nyelvhasználatban. Talán még ki sem alakult az emberi nyelv abban az értelemben, ahogyan ma gondolunk rá, nem volt egyértelmű nyelvtana, nem vált el teljesen a metanyelvtől, a testnek a képekként való alkalmazásától (gesztikuláció), amikor a „nem”, a „nincs”, a „semmi” és az ezekkel rokon, tagadást kifejező fogalmak már léteztek. Nem kizárt az sem, hogy a fejrázás megelőzte a semmi és a nem szóbeli artikulációját. E homályos és még kialakulatlan fogalmakat azonban a metanyelvvel, illetve testképekkel nehéz volt eljátszani és bemutatni, mivel a vizuális jelenbeállítás csak pozitív módon, valami konkrétat a jelenbe állítva képes kommunikálni és vonatkoztatni *valamire*. Nagy szükség volt tehát a jelzések nem vizuálisan jelenbeállító módjának a tagadására. Hogy milyen nagy a tagadószavak jelentősége, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a kisgyermekkor egy szakasza, amelyben a nem, azaz a tagadás életkori jelenségként működik, s nem a kommunikáció adott állapotához és helyzetéhez való igazodásként, hanem a tagadásnak, a Nemnek, a semminek az intencionális megjelenítéseként. Ugyanakkor az is igaz, hogy e szavak nem jelentették a nullát, mivel ennek a szónak az adekvát alkalmazása elsősorban a matematikában lehetséges, minthogy már magasfokú elvont gondolkodást igényel. A matematikában a nullának éppen olyan tulajdonságai vannak, mint más mennyiséget jelölő számoknak. A nulla páros szám, egész számok az osztói, mindig meghatározott helyet jelöl a számsorban és teljes értékű számnak tekinthető. A nyelvben a nulla, azaz a semmi mindig vonatkozásban áll a kommunikáció tárgyával vagy valamely tagjával. Önmagában, konkrét vonatkozások hiányában e szónak *nincs* jelentése.

A sok semmi vagy nulla valamit jelez, hiszen éppen az ellentéte annak, amit az egyetlen nulla fejez ki. A számsorban az egymást követő nullákat össze lehet számolni. Mennyiségük megállapításával az adott számsor mennyiségileg kiterjedőként válik érthetővé. Hétköznapjainkban is semmikkel és nullákkal vesszük körül magunkat. A távolságot nulla kilométertől mérjük. A nulla és a semmi azonban nem minden esetben jelenti ugyanazt. 0 kilométerről beszélünk és nem semmi kilométerről. A nulla tehát mégsem semmi, hiszen meghatározott minőséget prezentál, mivel egy a távolság mérésére szolgáló rendszerben a kiindulópontot jelöli. Akárcsak a matematikában a tengelyek, az X-nek, az Y-nak és a Z-nek a találkozási pontja, amelyet szintén a nullával szokás jelölni. De a nulla életünk szinte minden területén felbukkanhat, amikor valamiből hiányt szenvedünk. Az ilyen esetekben érezzük igazán, mint jelent a nulla. A 0 tehát minden esetben egy meghatározott rendszerhez tartozik, hogy azon belül egy mennyiséget vagy kiindulópontot, esetleg minőséget jelöljön. Matematikai értelemben vett nulláról csak akkor beszélhetünk, ha már van *valami*, aminek a mennyiségét kifejezhetjük vagy kiindulópontját megjelölhetjük. A méréshez tehát szükségünk van egy mennyiség nélküli minőséget jelölő rendszerre, térre, szerkezetre, módszerre stb. De mint tudjuk, a nullánál vagy a semminél is akad kisebb. Ha tartozásunk van, akkor igencsak elégedettek lennénk azzal a nullával is, amit a jövedelem és a tartozás viszonyában az egyenlőségjel fejez ki. A számok a negatív tartományban éppen annyira terjednek ki, mint a pozitív tartományban. A 0, a semmi, de főleg ezek szinonimája, a *hiány* alighanem a létezés legnagyobb ösztönzője.

A művészetben a nulla nagymestere kétségtelenül Marcel Duchamp francia avantgárd művész volt. Ő volt az, aki iróniájával kikezdte az abszolút nullát. Az abszolút nulla ugyanis – mint említettük – az egyének számára saját létezésük megszűntével jön el. Ekkor lenne alkalma mindenkinek megtapasztalni a legátfogóbb előadásban a legteljesebb semmit, ha éppen e semmi megjelenésekor jelen lenne a tapasztaló személy. Ám a halál azt jelenti, hogy létezésében szűnik meg a tapasztaló személy. Nos, Duchamp híres sírfelirata, az „*Egyébként mindig mások halnak meg*”, lenullázta a halált. Ugyanis e felirat azt a gondolatot is magába foglalja, hogy mások halálával nem a halált ismerjük és értjük meg, hanem annak külsődleges jegyeit. Saját halálunkat valameddig nyomon követhetjük, mivel a test és a lélek elmúlása nem egyetlen pillanat, hanem egy folyamat, amely még az életünkben elkezdődik, s a halál csak visszavonhatatlanná teszi, mintegy felteszi az i-re a pontot. De a teljes halál beálltával a tapasztalóval együtt a tapasztalat és annak lehetősége is szertefoszlik. A hullák lebomlása viszont már a halált követő folyamat része, s ezt magunk is jól ismerjük, amikor táplálkozunk, hiszen a leölt állatok húsát megfőzzük, megsütjük és elfogyasztjuk, akár a növényeket, amelyeket fogainkkal részekre aprítunk, majd gyomrunkban megemésztünk. Az egyik élet a másiktól táplálkozik, de ebből nem a halált vesszük észre, hanem saját életünket nyerjük el. Ám Duchamp figyelmeztetése mások és saját halálára csak látszólagosan takar közönyt. Miközben a humor erejével elüti a halál komolyságát, a nemlét abszolút nulla voltát behelyezi egy végeláthatatlan halálfolyamatba, amelyet követően a halál a születéssel, számítástechnikai szimbólummal kifejezve az 1-ekkel szemben matematikai 0-k végtelen hosszú sorozatává válik.

Annak ellenére, hogy a semmiről sokat tudunk, sok mindenről viszont semmit, éljen Tót Endre!